DEVRE : 3 CİLT : 1 İÇTİMA SENESİ : 5

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi

Ondördüncü İnikad

18 Teşrinisani 1334 (1918) Pazartesi

MÜNDERECAT

	Sayfa
I.— ZAPTI SABIK HULASASI	136
II. — HÜKÜMET PROGRAMI	136

	Sayfa
1. — Tevfik Paşa Kabinesinin programının kıraat ve müzakeresi.	136:163, 164:166

TBMM KUTUPHANESI

BİRİNCİ CELSE

Küşad Saati : 2.35

REİS : Reisvekili Hüseyin Cahit Beyefendi

KÂTİPLER : Ali Haydar Bey (Saruhan), Halet Bey (Erzincan), Memduh Bey (Bursa), Vehbi Bey (Siverek)

REİS — Meclis açıldı efendim.

Zaptı sabık hulasasını okutuyorum.

I. — ZAPTI SABIK HULASASI

ONÜÇÜNCÜ İNİKAD

11 Teşrinisâni 1334 Pazartesi

Halil Beyefendinin Riyasetinde inikad ederek zaptı sabık hulasasını kıraat ve kabul edildi.

Heyeti Vükelanın tebeddülü münasebeti ile Meclisin tehiri inikadına dair Riyaset beyanatı istima olundu.

İnikada nihayet verildi.

Reis
Halil

Kâtip	Kâtip
Saruhan	Erzincan
Ali Haydar	*Halet*
Kâtip	*Kâtip*
Bursa	*Siverek*
Memduh	*Vehbi*

REİS — Zabıtı sabık hulasası hakkında bir mütalaa var mı? ("Yok" sesleri) Zabıt kabul olundu.

II. — HÜKÜMET PROGRAMI

1. — Tevfik Paşa Kabinesinin programının kıraat ve müzakeresi.

TEVFİK PAŞA (Sadrazam) — Kabine programı okunacaktır efendim; istima olunmasını temenni ederim.

REİS — Buyurunuz Paşa Hazretleri.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Hariciye Nazırı) — İzzet Paşa Hazretlerinin tahtı riyasetindeki Heyeti Vükela istifa etmesi ile Kanunu Esasi Hükmüne tevfikan şerefi müteallik buyurulan İrade-i Seniyyei Hazreti Padişahi mucibince Heyetimiz teşekkül etti. Vazifei Hükümeti ne derece takatgüzar müşkilat ve suubat içinde deruhde ettiğimizi tafsirden müstağni görürüz. Cenabı hakkın tevkifatı semedaniyyesine istinaden kabul ettiğimiz şu hizmette ihrazı muvaffakiyyet, Milleti Osmaniyyenin emniyet ve müzaheretine vabestedir. Memleketin elyevm muhat bulunduğu gavaili Dahiliyye ve Hariciyyeye nazaran mufassal bir program ile Meclisi Millî huzuruna çıkmak muvafıkı hal ve zaman olmadığından, bu babta tatvili makal zaid ve bi faide olmasına mebni yalnız Heyetimizin mesleki esasisini beyan ile iktifa ediyoruz.

Düvelli itilafiyye ile akdı mütareke olunarak hali harb hitam bulduğu cihetle, evvel be evvel Devlet ve Milleti Osmaniyyenin şeref ve haysiyeti ile kaabili telif bir sulh akdı esbabını istihsale sarfı mezidı gayret edeceğiz. Bir kaç seneden beri devam eden gayrı kanuni ve gayrı tabii muamelat ve icraatın serian ref ve izalesi ile ahkamı şeriyye ve kanuniyyenin fiilen ve tamamen icrasına ve bila tefriki cins ve mezhep bilumum sunufu ahali arasında samimi bir vifak ve muhadenetin her türlü vasait ile tesisi ve kaffei anasırı Osmaniyyenin hukuku siyasiyyei Memleketten temini istifadesi ile dahilen ciddi bir huzur ve sükun takririne ve izalei maznuniyetle telafii mağduriyete çalışacağız. Asayiş ve emniyetin iadeten takriri ve ihlali sükun ve inzibata tasaddi edenlerin derhal meni için tedabiri lazime ve ciddiyeye tevessül ettiğimiz gibi heran dahi bu noktayı pişi dikkatle bulunduracağız.

Dairei Meşruiyyet ve Muşrutiyyet haricindeki muamelat ve icraat ne gibi netayici elime ve vahimeyi tevlid eylediği elyevm asarı ile aşikar bulunduğundan, gerek idarei Memlekette, gerek tanzim ve teklifi kavaninde bu daireden zerre kadar inhiraf etmeyeceğiz.

İhtikarın meni ile iaşe umurunun tanzimi ve muamelatı ticariyyenin hali tabiiye iadesi için teşebbüsatı ciddiyyede bulunuyoruz. Velhasıl kanunu adl ve hakkın bihakkın tatbiki ile muamelatı umumiyyenin dahilen ve haricen emn ve itimadı kâfil hali intizama ircaı nuhbei makasıdımız olduğu cihetle cenabı hakkın lütuf ve inayeti ve Meclisi Millinin itimad ve müzahereti ile müşkilatı hazıranın izalesine vakfı vücud edeceğiz.

("Allah muvaffak etsin" sadaları)

TBMM KUTUPHANESI

YORGİ YUVANİDİ EFENDİ (Trabzon) — Efendilerim, böyle zamanın buhranlı bulunduğu bir sırada ve cümlemizin de asabiyetimizin gerginliği anında irticalen söz söylemekten müctenibim. Bu babta maruzatımı bendeniz notla tesbit ettim, onu arz edeceğim.

Kabinenin kıraat ettiği programda vakit ve hale ve Hükümetin teşkilatı itibarı ile mevcut bulunan anasıra karşı şu mücadele-i alemde nihayet kabul ettiği şeraiti sulhiyyeyi cami kulubu anasırı teselli edecek vasi hududlarla hakiki esasata muvafık bir takım beyanatını bekliyordum. Şimdi ne görüyorum? Alem-i medeniyyetin saat fevt etmeksizin attığı terakki ve tekemmül hatvelerine karşıyız onbeşinci asırda mı yaşayacağz? Evvelce müttefiklerimiz olan Devletlerle Rusyaya atfı nazar edelim. Milletler ne istiyor ve ne yapıyor? Evet içimizde ve hariçte bir ferdi Osmani tasavvur etmem ki bizim, Dahilî ve Haricî şu harbe sevkimizi tenkit etmiş olmasın! Aynı zamanda hiç bir Millet mümessili tasavvur etmem ki harbin tevlid ettiği netaviç ki, Milletlere haklarının tevzi olunduğu şu hengamda kendi hissei musibesini talep için elini açmasın!

Efendilerim, bendeniz Kabine Reisinden Meclisimize bu şeraitle teması cidden garip gördüm ve garip olduğu kadar da Meşrutiyetle idare olunur bir Hükümeti münasip bulmuyorum. Bendeniz her şeyin taklidinden tehaşi ettiğim gibi maksadımı dermeyan için muavvec yollarda dolaşmayı dahi muvafıkı meslek görmem. Kabine Reisi, idarei umur mesuliyetini düşu hamiyyetine almazdan mukaddem şu Meclisimizi teşkil eden anasırla, fıkralarla, gruplarla temas ederek onların fikir ve kanaatlarını badelistima emri idare için kendilerinde kuvvet ve kudret görüyorlarsa badezin o dairedee teşkilat ve vakit ve hale muvafık bir programla gelmeleri iktiza ederdi.

Efendiler, pekala tahattur buyurursunuz ki, bendeniz ipi elinde muhallifine yumruk değil satırını gösterir Kabineye serfüru etmedim. Elbette Milletlerin hakkının tevzi edildiği böyle bir anda ise şu teşkilat ve programın isabetini ictihadımca muvafık görmediğim cihetle ademi itimad beyan ederim. Bunu da bir program namına olarak arz etmiyorum, sırf ictihadı zatın olarak söylüyorum.

FUAT BEY (Divaniye) — Efendiler, bendeniz Hükümeti Muhteremenin kıraat buyurmuş olduğu programını, cidden halve vakta gayet muvafık ve ihtiyacatımıza mülayım bir tarzda gördüğümden dolayı selamlayarak talakki ediyorum. Hakikaten bir çok tecrübeler bize isbat etti ki mutavvel ve göz boyacı programlarla Heyeti Muhteremeniz huzuruna gelen Hükümetler daima programlarını tatbik edebilmek iktidarını ibraz edememişlerdir. Bu kadar tecrübeler karşısında bugün hareketinin yalnız hutut esasiyesini çizerek ve bunları dairei selamette tayin ederek huzuru alinize çıkan Hükümete karşı zannederim ki Heyeti Muhteremeniz de salamkâr bir vaziyette bulunacaktır. ("Hay hay" sadaları) Müsaade buyurunuz efendim. Gerek bendeniz, gerek Heyeti Muhteremeniz ve gerek bütün Millet, bugünkü günde sevdiği Muhterem Padişahi ile müttefikan ve müttehiden mütezahir ve mütenasip olarak Memleketi bugün maruz bulunduğu tehlikeden kurtarmayı sureti katiyyede meslek ittihaz etmiştir.

Efendiler, Milletimiz, bu harbe ister sürüklenmiş olsun, ister ihtiyari ile girmiş olsun; kendisinin alemi beşeriyet içerisinde hakkı hayata malik olduğunu ve hakkı hayatı her türlü tecavüze rağmen bir gün isbat etmiştir. Şanlı tarihi ile altı yüz senelik bir hayat yaşayan Milletimiz, harbin malum olan secayası karşısında bir gün kendisini bir daha meydanı şahamete atabilmek kabiliyetinden mahrum değildir. Millet ölmez, bilhassa bizim Milletimiz büyük kuvvetleri haizdir. Bu kuvvet, velevki bugün rakip nazarında muhtefi olsun, fakat bir gün, kendisini parlak bir surette gösterecek olan islamiyete istinad ediyor. Müslümanlık efendiler, layemuttur.

HARUN HİLMİ EFENDİ (Tekfurdağı) — Osmanlılık da öyledir.

FUAT BEY (Devamla) — Müslümanlık layemut olduğu gibi Osmanlılık da layemuttur. Müslümanlık dahilinde her şey layemuttur, ölmez. Müslümanlık öyle bir şule, bir nur ve öyle bir kuvvettir ki, zaman icabatı ve bir takım mesavii ahlak ve ahval, onu bir zaman küller altında saklayabilir. Fakat cüzi bir havayı nesimi onu bütün berraklığı ile meydana çıkaracaktır ve bu bir gün çıkacaktır. Efendiler, felaketler Milletler için medarı intibahtır. İşte tarih gözümüzün önündedir. Bir çok Milletler öldükten sonra yaşamışlardır. Bugünkü tarih de öyle gösteriyor ve bugün bir çok ölmüş Milletler, basubadelmevte mazhar oluyor. Bu içtimaiyatı düşünmekte olan Milletler için hakikatı olduğu halde bizim gibi içtimaiyatı dini islam gibi kavim ve esaslı ahkama müstenit olan bir Milleti herhalde bir gün meydana çıkaracaktır. Buna bütün ruhumla kanaatkarım ve bu az bir zaman sonra meydana gelecektir.

Uzun müddet, gayet ağır baskılar altında ruhumuzun intişafına mani engeller karşısında kaldık. onun için bugünün karşısındayız. Fakat zamanı hazır, bizim ruhumuzu tazyik eden o ağırlıkları izale edecek ve bir gün bütün kuvveti ile meydana çıkacağına eminiz. Onun için bugün bütün alemi beşeriyyeti Osmanlılığın ve Müslümanlığın hukukunu çiğnememeye davet ediyorum. Asrın ruhundan doğan "Villson" efkarı, "Vilson" esasatı bütün beşeriyet için bir hak olduğu gibi bizim Milletimiz hakkında da öteden beri bir haktır. Biz bu esasatı kabul ederek düşmanlarımızla bir mütareke akd ettik ve bu mütareke icabı ile bir iki hafta

TBMM KUTUPHANESI

evveline kadar bize düşman olan Milletlerle bugün yeni bir muhadenet esasatı vaz ediyoruz.

Bu esasatı tesbit eden ve henüz mürekkebi kurumamış olan mütarekenameye mukabil taraf riayetkar bulunmuyor. Bizi, mukabil taraf mütarekenameyi akde tergib etti ki o rağbete istinaden biz de mütarekenameyi akd ettik. Biz beş senedir hayat ve memat harbi yapıyorduk ve hayat ve memat harbini bir iki ay daha temdid edebilirdik. Biz beş senedir şeref harbi yapıyorduk, hürriyet harbi yapıyorduk. Şeref ve hürriyetimizi tahtı tehlikede gördüğümüz bir zamanda felaketimizi yine şeref ve haysiyet dairesinde kabul etmek istidatı bizde vardı. Yani demek istiyorum ki : Ahkâmına riayet etmemek için akd edecekleri mütarekenameyi biz, evvelden istemezdik. Ne olacaktı? Harbi temdid ederek ve ihtimal ki bir iki ay sonra ölürdük. Fakat şeref ile ölürdük ve öldükten sonra dirilirdik. (''Doğru'' sadaları)

Efendiler, biz ölürdük, fakat alemi beşeriyyette Müslümanlık bizim intikamımızı daha iyi alırdı. Aceba İtilaf Hükümetleri bize karşı akd ettikleri mütarekenameye riayet etmemek için mi bizi tergib ettiler? Zannediyorum efendiler, çünkü bu Milletleri teşkil eden Milletler şerefli, haysiyetli milletlerdir. Kendi imzalarına, kendi sözlerine hürmetkâr milletlerdir, bunlar ne için hürmet etmiyorlar, ne için kendi ahidlerine riayet etmiyorlar? Bendeniz bu sual karşısında emin olunuz, hayrette bulunuyorum. Hiçbir vakit dilim varmıyor, söylemek istemiyorum ki biz kendimiz, hukukumuzu müdafaa etmiyoruz. Bunu söylemek istemiyorum. Ben istiyorum ki, biz de kendimizi mütarekename ile ihraz ve iktisab etmiş olduğumuz hukuka sahib bir mevkiide bulunduralım ve bulundurmuş olduğumuza dair elimizde bazı teminat ve delil bulusun.

Efendiler; halbuki bendeniz bugün görüyorum ki Memleketimiz, akd ettiğimiz mütarekenamenin bize temin etmiş olduğu şeref ve haysiyete münafi bir şekilde tahtı işgalde bulunuyor. İstanbul'da ve Beyoğlu'nda daha dün bizimle mütarekeyi akd eden ve dün bizimle mütarekeyi akd ederken, centilmen ve sahibi şeref ve haysiyet ve beş senelik harbte on cephede harb etmiş ve alemde hakkı hayatını temin etmiş bir Millet olmak sıfatı ile bizimle akdı mütareke ettiler. Böyle iken bugün İstanbul'a, yani Memleketimizin payıtahtına müsellah asker çıkarıyorlar. Müsellah askerin girdiği yerde işgal askeri de vardır. Bu, taabili tevil değildir. Makriköy tahtı işgalde bulunuyor, İskenderun işgal olunuyor. Musul, evvelâ işgal olunuyor, Hükümet teşebbüs ediyor, bunu mütarekeye muhalif addediyor. Ondan sonra İtilaf Hükümetleri bunun böyle olduğunu kabul ediyor ve kabul ettikten sonra tekrar işgal ediyor. Bu mütarekename, belki bizim ile istihza maksadı ile yapılmış. Fakat bu sureti hareketle, İtilâf Hükümetleri emin olsunlar ki kendi imzaları ile istihza etmektedirler. Evet, biz mağlubuz. Biz böyle mağlub bir vaziyette bulunur iken elimizden kılıcımızı aldılar. Fakat, elimizde bugün ancak hak ve adalet vardır ve biz, bunu her zaman isteyeceğiz. Vaziyetimizi, hukukumuzu daima müdafaa edeceğiz. Fakat biz bugün hakkımızı isma edecek bir Makam, bir meydan bulamıyorsak elbet bir gün isma ettireceğiz.

Efendiler, bu dört mesele, mütakere ahkamına tamami ile mugayirdir. Bendeniz mütarekanamenin Takvimi Vakayide neşr olunan şekli resmisini tamami ile tetkik ettim. Bu dört meseleyi, mütarekenamenin bir harfine, bir vavına tatbik edemedim, tatbik ve telif için de mesağ görmedim. Bunlar kafi değilmiş gibi bunun haricinde olarak evrakı havadiste, Makriköyünde Fransız zabıtası tesis edilmek istenildiğini okuyoruz. İşgalı askerî bu veçh üzere mi cereyan eder; bu nedir? Bu işgalı askerî değil, bu adeta istiladır. Daha doğrusu, ben zannediyorum ki bu benimsemektir, ilhaktır.

Acaba bu doğru mudur? Sonra Memleketimizde, yani İstanbul'da görüyoruz ki: Sellemehüsselam gelmiş ve sormadan Memleketin etrafına yayılmış olan Ecnebi kuvvetleri, bir takım mebaniyi, mebanii resmiyyeyi ve eşhasa ait olan emakini, müessesatı hususiyye ve resmiyyeyi ve cemaata ait bir takım mebaniyi hod be hod işgal ediyorlar. Bu nedir, nasıl oluyor? bunu telif edemiyoruz. Kendi Hükümetimiz kendi emakinimizi işgal ettiği zaman turuku sariha içerisinde girer idi. İttihad ve Terakki Hükümeti -ki biz onu bugün bir çok kanunsuzluklarla itham ediyoruz ve karşımızda mesul bulunduruyoruz- bile bir yeri işgal etmezden evvel bize ihbar eder ve ona göre, Milletin Memleketin hukukuna riayet ederek işgal eder idi. Bugün görüyoruz ki aileler içerisine de asker çıkarıyorlar.

İslâm aileleri, Müslümanlar tesettür kaidesine merbutturlar. Tesettür kaidesine merbut olan milletin evine ecnebi askerî hiç bir veçh ile giremez, İslâm askerî de girmez, hiç bir kimse giremez. O evler İngilizlerin kale ittihaz ettikleri evlerden daha rasin kalelerdir.

Çünkü onların üzerinde büyük bir Milletin, bütün ümmeti Muhammedin hukuku vardır. Onların üzerinde Ümmeti Muhammedin kanaatı diniyyesi vardır. Bu kanaatı diniyye, böyle ayaklar altına mı alınacak?.. İtilâ Hükümetleri bu kanaatları ayak altına almak istiyorlar ise pekala. Fakat, bu kürsiden kendilerine isma ediyorum ki: Müslümanlık bir gün ve mutlaka bir gün çıkacak ve bütün hukukunu arayacaktır. (''Şüphesiz, inşallah'' sadaları) Düşünsünler ki, Müslümanlık da bir zamanlar alemi istila etmiş idi. Evet Müslümanlık bir zamanlar İtilaf Hükümetlerinden daha parlak bir surette alemde lemean etti. Fakat, bakınız bugün Müslümanlık alemi beşeriyette, yine Hristiyanlık

TBMM KUTUPHANESI

alemini bulunduruyor. Kendi içlerinde bile naili refah ve saadet olmuş gayrı müslim milletlerin mevcuduyetini bugün maddedet isbat ediyor.

Efendiler, görüyorsunuz ki akd ettiğimiz mütareke hilafına olarak Memleket tahtı işgalde bulunuyor ve hukukumuza da riayet edilmiyor. On günden beri itikadatımız ayaklar altına alınıyor. Muhterem Hükümetim, yani şimdi programını okuyan bu Muhterem Hükümetin bir hareketine, bir protestosuna dair evrakı ceraitte vesair menabii havadiste bir haber arıyordum, maatteessüf bulamadım. Hükümet aceba bunları kabul mu ediyor? Bendeniz zannederim ki bugün Heyeti Celileniz huzuruna çıkan buHükümet, evvel beevvel bu mütareke ahkamına karşı nasıl ve ne gibi bir hattı hareket ittihaz etmiştir, bu mevad hakkında ne gibi bir fikir hasıl eylemiştir ve bunlara karşı nasıl mukavemet esasatı ittihaz etmiştir? Hükümet, evvela bunları izah eylemelidir. Yoksa atiye ait ufak tefek işlere dair olan programı, gerek bendeniz, gerek Heyeti Umumiyyeniz ve gerek bütün Millet bir vaad olarak telakki edebilir. Bugün Hükümet bir Heyet karşısında bulunuyor, bu hakikatı bize izah etmelidir. Bu altı madde hakkındaki fikri nedir, bunlara karşı ne tedabiri vardır ve ne düşünüyor? Bunlar nasıl vuku bulmuş ve bunlara karşı nasıl bir hattı hareket ittihaz edecektir? Binaenaleyh evvelâ bu sualleri soruyorum.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Harbiye Nazırı) — Efendiler, dört seneden beri devam eden harbin neticesinde akd edilen mütakere cümlemizin malumudur. İcab ettikçe Hükümet, lâzım gelenlere tebligat icrasından geri durmaz. Tesrini muamele için Nezareti acizide bir idare teşkil ettim. Mütarekenin tatbikatından dolayı iki taraf beyninde ihtilaf zuhurunu men için muhtelif bir Komisyon teşkil olunmak üzeredir.

SADIK BEY (Kütahya) — Geç kalmışsınız Paşa Hazretleri.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Devamla) — Mütarekenamenin mevkii tatbike vaz olunmuş veya olunmakta bulunmuş olan maddelerinin tefsiri ile tatbikatının metni mütarekenameye muvafık veya gayrı muvafık olup olmadığının münakaşasını ve bu babta vaki olan beyanata şu sırada ariz ve amik cevap itasını, devletimizin siyaseti haciciyye ve menafii aliyyesi ile kaabili telif olmadığını Meclisi Aliniz takdir buyurur binaenaleyh bu babta teşrihat ve izahattan bendenizi mazur görürsünüz, umidindeyim.

TAHSİN RIZA BEY (Tokat) — Nazır Paşa Hazretlerine bir sual soracağım.

REİS — Müsaade buyurunuz. Sıranız geldiği zaman söylersiniz efendim.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Devamla) — Eğer bu babta, bu tefsirat hakkında münakaşa arzu buyurulursa, bir celsei hafiyye akdını teklif ediyorum.(Gürültü, "celsei hafiyye istemez" sadaları)

TAHSİN RIZA BEY (Tokad) — Bugün Milletin hayat ve mematı mevzuu bahs oluyor. Bunu Millet işitmelidir.

REİS — Efendim asıl mesele, Kabinenin programının müzakeresi meselesidir. Evvel emirde bu babta müzakere cereyan edecek ve tabii bu müzakerat aleni olacaktır. Zannederim bunda hepimiz müttefikiz.

Sonra bu sırada tahaddüs eden bir hadiseden dolayı veyahut başka bir sebepten dolayı icap ederse celsei hafiyye akd ederiz ve şimdi program müzakeresi esnasında tahaddüs eden mesaili celsei hafiyyede müzakere ederiz. Şimdi esas meseleyi bırakıp da esastan çıkan bir fer' üzerine celsei harfiyye akd etmek ve esası alahalihi bırakmak doğru değildir. Binaenaleyh esas hakkında devam edelim. Kabul buyuruluyor mu efendim? ("Muvafık" sadaları)

RIZA TEVFİK BEY (Maarif Nazırı) — Muhterem efendiler, bir eski arkadaş gibi huzuru alinize çıkıyorum. Bendenizi sakin görürseniz eski Doktor Rıza olmadığına hükm edeceksiniz. Kemali sükunetle bazı şeyler arz edeceğim.

Evvelâ, orta yerde bedihi bir keyfiyet var. O da şudur ki : Biz, bu neticei elimeyi bizzarure tevlid eden muharrebeden mesul adamlar değiliz ve daima o siyasetin aleyhinde bulunduk ve aleyhinde bulunduğumuz için de bir hayli muateb olduk.

SADIK EFENDİ (Kütahya) — Bu başka meseledir. (Gürültü)

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — Söyleyeceğimin mukaddemesidir. İnayet buyurun. Yani bu hususta kimseyi de muatep görmüyorum. Bu, fevkalade bir vak'adır. Bu hususta çok kişiler aldanabilirler ve nitekim aldandılar. Şurası bizi alnı açık ve yüzü pak bir halde bulundurur. Bu meselelerden zaten ve şahsen mesul değiliz, ona şüphe yok.

MUHİTTİN BEY (Çorum) — Onu sormadık.

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — Biz böyle bir zamanda ... (Gürültü) İnayet buyurun, bendeniz itiraz için değil, bir şey için değil, yalnız bir iki söz arz etmek için söylüyorum. Ve arz ettiğim gibi zaten eskiden beri bildiğiniz bir arkadaş namı ile söz söylemeyi arzu ettim. İstirham ediyorum.

Şimdi efendim, mütarekeyi yapan da biz değiliz. Her halde bilirsiniz ki hüküm galibindir. Yapılan mütarekede bazı maddeler vardır ki, nazarı dikkati alinizden geçmiştir. Elbette o maddeler türlü türlü tefsir olunabilir. Bize bir mütarekaname kabul ettirir de icap ettiği takdirde bazı noktaları işgale lüzum görürsem işgal ederim, derse ve bu sözü kahir ve dehşetli bir düşman söylerse -öyle düşman ki

TBMM KUTUPHANESI

Almanya'yı vesaireyi, fevkalade müthiş bir kuvvetle ortaya çıktıkları halde, bugün ne hale getirmiş olduğunu görüyorsunuz- ve size öyle bir mütarekename kabul ettirirse...

RIZA BEY (Bursa) — Mütarekenameyi imza etmişler. İmzalarını tanımıyorlarsa o başka.

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — Rica ederim, müsaade buyurunuzda söyleyeyim. Elimizde misal var. Mütarekenamede "Üssü Harekatı Bahrileri işgal edeceğim, lazım gelen noktaları işgal eyleyeceğim" denilmiş ve imza edilmiş... (Gürültü "mütarekede öyle madde yok, mütarekenameyi okumamışsın" sadaları)

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Hariciye Nazırı) — Efendim, Hükümet namına rica ediyorum. Mademki mütarekenamenin izahatına, tefsiratına giriyoruz. Celsei hafiyye akdını rica ederim.

SÜLEYMAN SUDİ BEY (Lazistan) —Kabul etmiyoruz efendim. (Gürültü)

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — Şimdi Yorgi Efendinin sözlerine karşı bir şey söyleyeceğim.

REİS — Efendim, mütareke bahsini celsei hafiyyede söyleyecekler.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep) — Program hakkında sözüm var.

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — Program için, sulh takarrür etmedikçe ne söylenebilir, ne denilebilir ki makul olabilsin? Orada yalnız bizim elimizde olsa idi biz böyle yapacağız, dese idik o vakit hakkı aliniz olurdu. Bendeniz veyahut rüfekayı muhteremem bir program getirdik ve istediğimiz gibi vaad ederdik. Bahriye kuvvetlerini şöyle yapacağız, askerimizi ve maarifimizi şöyle ıslah edeceğiz, yolunda vaad etmek kolaydır. Maarifi şöyle ıslah edeceğiz, derdik. Bu, kolaydı. Fakat efendiler, bugün teeddüb ederiz, huzuru alinize çıkarak doğru bir söz söylemek istedik ve şarlatanca bir şey yapmak istemedik, böyle hareket etmezsek vaad olur, dedik. Asıl bizim maksadımız, mümkün olduğu kadar -hatta programda o kayıt vardır- şeref ve haysiyetimizi ve menafi asliyyemizi muhafaza etmek şartı ile sulhun takririne yardımcı olmaktır. Dikkat buyuruluyor mu? Biz hükm edecek değiliz. Çünkü mağlub mevkiideyiz. O halde ne teklif edebilirdik? Niçin elimizde olmayan keyfiyat ve hususat hakkında vaadde bulunalım? Değil mi efendim? bizim söylediğimiz budur.

Sonra Yorgi Efendi Hazretlerinin, muhterem Mebusun söylediği şeyler hakkında iyi sözle cevabım vardır. Biz bu harbi umumininin ne maksadla husule geldiğini, tabi Zatı Aileleriniz gibi tetebbu ettik ve hatta bu Makama gelmezden evvel bu Vatanın bir evladı ve bu memleketin bir adamı sıgatı ile medeniyet tarihini tetebbu ettik. Cihan nereye gidiyor, demokrasi nedir ve ne için böyle oluyor? Bunları biliyoruz. Bittabi herkesin hukukunu, cemaatların hukukunu tanımak için -ki bunu Yorgi Efendi Hazretlerine arz ediyorum- bir mecburiyeti kat'iyye vardır. Hatta o mecburiyet, bir mecburiyeti medeniyyedir. Muhterem Mebusan efendilerden bendenizi ve fikri hakiranemi ve mizacımı öteden beri bilenler varsa, bilirler ki benim her zaman programım Memleketler için, bütün insaniyet için tahakkukunu görmek istediğim şey bu idi. En büyük emelim budur.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Şahsî mi söylüyorsunuz?

SÜLEYMAN SUDİ BEY (Lazistan) — Şahsî beyanatınızı istemiyoruz, Kabinenin programından bahs ediniz.

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — İşte Kabinenin fikrine tercüman oluyorum. Elle teşebbüsat da var. Biz ona kat'iyen teşebbüs ettik. Fakat insaf buyurunuz, binaları terk edin çıkın, gibi işleri beş gün içinde nasıl yapabilirdik? Bunu beş gün içinde yapmak mümkün değildir. Çünkü biz de insanız, konuşuruz, yaparız, yeriz, içeriz. Beş gün içinde ne istersiniz efendiler? Rica ediyoruz, insafınıza müracaat ediniz. Beş senelik bir harbin neticesini beş gün içinde nasıl düzeltebiliriz? Ne istersiniz ki söyleyeyim? Yalan söylememizi mi istersiniz? Binaenaleyh biz buna teşebbüs ettik ve itiraf ve iddia ederim ki Kabinemizin asıl programı hukuku cemaatı, hukuku içtimaiyyeyi tanımaktır.

FUAT BEY (Divaniye) — Biz de onu tanıyoruz.

RIZA TEVFİK BEY (Devamla) — İnayet buyuyrunuz efendim, inkâr etmedim. Zatı Alilerine arz edeceğim ki, İslamiyet hukuku, sair dinlerin hukuku ile hiçbir veçhile tearuz etmez ki birini kabul edelim ve birini kabul etmekle diğerini inkâr edelim. Yani bu şeyler bize varid olmasa gerektir. Vaki olan şikayatınızı, emin olunuz ki biz de yapıyoruz ve ben bu sefer, kendi şahsım için, en ziyade eziyete maruz olduğum için, sizi temin ederim ki, biz o şikâyeti yapıyoruz, bu hususta sizinle beraberiz. Hem kalben hem fikren hem de bilamel beraberiz ve elden ne gelirse yapmaya çalışıyoruz.

Bendeniz Nezarete geldiğim zaman ne halde bulunduğumu söylemek ve tarif etmek istemem. Ne vakit celsei hafiyye teklif ederseniz o vakit elbet arz ederim. Yalnız şunu arz edeyim ki, şu dört senelik muharebenin neticesinde derhal : ne yaptınız; demek için... ("Hayır, hayır, biz onu demiyoruz" sadaları) Yalnız yemin ederim ki : büyük sıkıntı içerisindeyiz. ("Yanlış anlıyorsunuz" sadaları) Bendenizin sözüm ilk söz söyleyen muhterem Yorgi Efendi Hazretlerinedir. Bendeniz bu sözlerimle, dahil bulunduğum Kabinenin fikrine tercüman oluyorum. Biz, bugün Umum Osmanlılığı teşkil eden cemaatı muhteremenin hukukunu her

TBMM KUTUPHANESI

veçhile tanıyacağız ve tanıyoruz. Bunun için de bilfiil bazı teşebüsatta bulunduk; fakat bunları derhal arz edemeyiz. Ne vakit emr ederseniz Hükümet bunları birer birer arz eder ve bunu da beş gün içinde yapıyoruz. Rica ederim, bütün eytamhaneleri boşaltmak ve sair gibi işler bu kadar bir müddet zarfında olmaz efendim. (''Doğru'' sadaları) Ne vakit emr buyursanız bendeniz kendi hesabıma yegan yegan arz ve izah ederim. (''Kâfi'' sadaları) Ve maaliftihar şunu da arz ederim ki: Bazı şeylerin önüne geçebildik. Bu hususuta delailimiz de vardır. Bugün ''Kritik'', tenkit, hiç bir şey değildir. Bizim de düşündüğümüz başka bir şey değildir. Şu tecavüzatın ve sıkıntıların önüne geçelim. Yapacağım yalnız budur. Ondan sonra nasıl isterseniz öyle olsun.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep) — Efendim, bundan üç dört hafta mukaddem burada yine bir program okundu. Bendeniz de o program münasebeti ile bazı maruzatta bulunmuştum. Ezcümle ''programların en alası, Kanunu Esasinin üçüncü faslıdır'' demiştim. Bu Kabine bize iki şey vaad ediyor; birisi memlekette kanunun icrası, yani kanun devrinin avdeti; diğeri, Memleketi bir gün evvel sulha nail eylemek. Daha bundan alâ program olamaz. Zaten Kanunu esasinin o mahut üçüncü faslında efradı osmaniyyenin hürriyeti şahsiyyesi, mülkün masuniyeti, serbestii matbuat, hakkı içtima gibi her türlü hürriyet orada münderiçtir. O vakit bunları tafsil eylemiştim. Şimdi bunlar üzerine izahat vermek zaid olur. Kabine hiç demesin ki benim programım muhtasardır. Program varsın muhtasar olsun da hulasalı ve kaabili icra olsun. Zannederim ki; bu program da hulasalı ve kaabili icradır. Program hakkında bendenizin zerre kadar itirazım yoktur ve eski sözlerimi de tekrar etmek istemem. Yalnız, temenniyatı sabıkama gayet mühim bir mesele ilave edeceğim.

Efendiler, biliyorsunuz ki mütareke akd olundu. Sulh güneşi de altın başını ufuktan göstermeye başladı. Yakında galip, mağlup her millet sulh masasının etrafında çevrilecek. Bendeniz diyorum ki : O masanın başına bizim elimiz boş gitmeyelim. Kendimizi müdafaa edecek, hukukumuzu muhafaza eyleyecek bazı istihzarat ile gidelim. Açık söyleyelim: Efendiler, biliyorsunuz ki Türk Milleti alemi medeniyyet ve alemi siyaset nazarında bugün bir müttehim mevkiinde bulunuyor. (''Haşa'' sadaları) Müsaade buyurunuz da izah edeyim, sözümü dinleyiniz, sonra itiraz ediniz, isterseniz beni dövün (''asla'' sadaları) fakat sözümü dinleyin. Bugün ortada Osmanlı Tarihinin en matemli ve en kızıl saffasını teşkil eden bir cinayeti azime vardır. Yerleri, gökleri titreten bu cinayeti azime, malumdur ki Ermeni kıtalidir, Ermeni faciasıdır. Türk Milletini bundan dolayı müttehim tutuyorlar Fakat asıl müttehim Türk Milleti değil, Türk Hükümeti veyahut idarei sabıkasıdır. (''Bravo'' sadaları) Amma denilecek ki, Millet ne, Hükümet ne, bunun ikisi de bir değil mi? Milletle Hükümet birdir sözü, bu Mecliste kaç defa tekrar edilmiştir. Değil bu Mecliste, hatta Avrupa'da en meşhur adamların ağzından çıkmıştır. Fakat bu yanlış ve hatalı bir sözdür. Zira: Millet başka, Hükümet başkadır. Eğer bir bankanın direktörü, müdürü, memurini, ketebesi, hademesi ile o bankanın sermayesine sahip ve malik olan hissedarlar bir şey iseler, Hükümetle Millet de bir şeydir. Eğer çoban ile o çobanın idaresine tevdi edilen bir koyun sürüsü bir şey ise, Hükümetle Millet de bir şeydir. Hayır Hükümet başka şeydir, Millet başka şeydir.

Ben diyorum ki : Türk Milletini itham ettikleri o cinayatı azime, idarei sabıka daha doğrusu, idarei çeteviye tarafından icra edilmiştir. Türklerin boynuna atılmış olan bu töhmet zincirinin en dehşetli halkası -ki Ermeni fecayi'idir- merkezde bulunan bir şirzimei kelime ile, o şirzimei kalilenin Vilayetta bulunan memurları; yani Valiler, mutasarrıflar, Kaymakamlardan, Jandarma Kumandanlarından, Polis Müdürlerinden tut da Jandarma Neferine kadar teşkilatı mahsusası felan, felanı tarafından yapılmıştır. Ben çok halim, selim, hamiyyetkar, insaniyetşiar, dindar Türkler bilirim ki o fecayi zamanında benimle beraber kan ağlamışlardır. Ve bunu yapanlara lanethan olmuşlardır. (''Brova'' sadaları) Bunu yapan yalnız efrad mı? Öyle şehirler vardır ki onlar halis, muhlis Türk şehirleridir; bu şehirlerin Müslüman ahalisi, biçare ermeni vatandaşlarını bu tehcir zülmünden kurtarmak için Hükümetin vermiş olduğu emre, Melmeketçe muhalefet eylemiştir. Fakat o verilen zalim emri bu veçhile ortadan kaldıramamışlar ve her kim Hükümetin emrine, icraatına muhalefet ederse onları kapısının önünde asmak gibi harekat karşısında bilahire bu zalimane emre serfuru etmişlerdir.

İşte Erzurum ahalisi, öyle şehirler vardır ki, kendi hemşehrileri olan Ermenileri himaye ettikten sonra, her taraftan oraya sevk edilen mazlumların bakiyetüssuyufunu da himaye eylemişlerdir. İşte Konya, işte Konya'nın halis, muhlis Türk, öz yavuz Türk olan dindar mütehassıb Müslümanları!

ALİ HAYRAD BEY (Konya) — Teşekkür ederim Artin Efendi.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Birader teşekkür edecek bir şey değil. Hakkı, hakikatı söylemek her insanın vazifesidir. ''Velatezirü vaziretün vizre uhra'' Bütün bir Milleti bir takım canilerin, mecnunların cürmü ile itham etmek, bilmem amma, çetekaridir. Bir Millete böyle bir siyaset takip eden bir cani, beş cani bulunur; diye bütün bir Milleti itham etmek, doğru değildir. Bu, usulu çeteviyedendir -başka tabir bulamıyorum- Bu söylediğim şeyler hakikattır, şayanı teşekkür değildir, belki bir vazifedir. Fakat denilecek ki bu mezalime ahaliden hiç kimse iştirak etmemiş mi? Evet, bazı yerlerde bir takım esafil ve

TBMM KUTUPHANESI

edâni Hükümetin sevk eylediği çetelerin mezalimine iştirak eylemiştir. Her yerde avamda, hususa cumhurda muhakeme yoktur. "El-avamı kel hevam" derler. Onlar, amellerinin neticelerini temyiz edemeyen bir takım esafil ve edanidir. Koyunlar bataklığa gider düşerse bu suç, koyunların mı, yoksa kösemenini mi ve onları sevk eden çobanın mıdır? ben derim ki onlar bazı yerde ceraime iştirak etmişler ise bile asıl suçlu olanlar o memurlardır.

Efendiler her taraftan hatta en medenî memleketlerde bile, avamın kalbinin derinliklerinde uyuyan bir taassubu cinni vardır. O taassubu cinni uyur. Bereket versin ki onun hali tabiisi nevmdir, nadiren uyanır. Eğer bir müessir gelip de o taassubu cinniyi tahrik etmezse, o uyur kalır. Amma bazı namussuz, alçak kimseler gelirler. O cini tahrik ederler. İşte o cin uyandı mı? O vakit fitne fesat, kıyamet kopar. İnsanlar birbirinin gırtlığına saldırırır, harb ve darbı dahili, ihtilal ve şakavet başlar. Onllar niçin, o cini uyandırırlar? Çünkü o cini uyandıran adamlar, hali asudeside kesbi menfaat edemezler. Ticaret edemezler, kazanamazlar. çünkü zamanı asayişte kazanmak, namuşlu adamların kârıdır. Namussuz adamlar karışık zaman ararlar. Suyu bulandırırlar ki balık avlasınlar. Kurt dumanlı havayı sever. İşte o avamı sevk edenler de o kurtlardır.

Mademki Dünyada ihtilafı mezheb var, ihtilafı din var, ihtilafı lisan var. Bilmem daha ne ihtilaflar var. İşte bunların insanların kardeşliğine mani olmadığını taassuba mahkum olan avam anlayıncaya kadar, insanlar tenevvür edip birbirlerinin kardeş olduğunu idrak edinceye kadar "Beni adem azayı yekdiğerinde", "Vatanım rüyu zemin, Milletim beni beşerdir" deyinceye kadar insaniyet o taassubu cinninin pencei kahrında lerzan olup gidecektir. Fakat bereket versin ki arz ettiğim gibi o taassubu cinninin husule getirdiği buğz ve adavet menfidir. Onu müşevvikler tahrik etmedikçe, taaddi ve tecavüze münkalip olmaz. Yine tekrar ediyorum, o cinni teşkilatı mahsusa, idare-i çeteviye tahrik eylemiş ve Ermeni mazalimi ondan husule gelmiştir. Amma denilecek ki bu memurların içinde hiç namuslu kimseler yok mudur, hepsi bu mezalime iştirak eylemişler mi? Hayır! Bunların içinde de namuslu kimseler bulunmuştur. Bu kürsüden isim zikr etmek münasıp olmaz. Fakat ben öyle bir Vali bilirim ki bu cinayeti irtikab etmekten ise, terki memuriyet eylemiştir. Reşit ve kâmil bir Vali...

HARUN HİLMİ EFENDİ (Tekfurdağı) — Bu da içimizde; Reşit Paşa..

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Ben öyle bir Vali bilirim ki, Kendi bulunduğu Vilâyetin ahalisini himaye ettikten sonra oraya irtica eylemiş olan biçare Ermenileri de himaye eylemiştir. Sahibi kemal ve celâl bir Vali!

MEHMET ALİ FAZIL EFENDİ (Musul) — Haydar Bey, Haydar Bey!

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Teşekkür ederim ki bizim fihristin üzerine bir isim daha ilâve edildi.

MEHMET ALİ FAZIL EFENDİ (Musul) — Sırası gelince bildiğimizi söyleyeceğiz. Fakat bugün sırası değil. ondan çok bahs edeceğiz.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Yaşasın!..

MEHMET ALİ FAZIL EFENDİ (Musul) — Onların ahvali öyle.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Bendeniz Allahın insana bahş eylemiş olduğu en ali bir meziyet olan merhamet lutfuna mazhar bir Vali biliyorum ki, bu cinayeti icra eylemekten ise ebediyen memuriyete veda eylemiştir.

Emsal ve akranına faik ve ali bir mutasarrıf, ibrazı hamiyette hepsi ile musabaka eylemiştir. Bunların isimlerini sayarak sözü uzatmaya lüzum yoktur. Fakat bunların sayısı madud ve muayyendir. Bunlara mukaabil çok zalim Valiler ve mutasarrıflar vardır.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Onlar da madudtur.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Onlar madud değil. Bildiğinizden gayet çoktur. Esamisini okusam belki akşam olur. Hulasa memurlarımızın kaffesi bu cinayete iştirak etmemişlerdir. Fakat gayet zalimleri de vardır. söz bunların üzerine gelecektir, Türkün tebriesi bunların mücazatı ile olacaktır ki asıl maruzatımın noktai sikleti budur. ("Hulasa et" sadaları) Müsaade ediniz söyleyeyim. Ben zaten sizin başınızı çok ağrıtmam, arada bir kürsüye çıkarım.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Söyle Artin Efendi söyle, ne bildiğin varsa söyle!

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Efendim, öyle bir Vali vardır ki "kendi bulunduğum vilayeti arazii hicaziyyeye döndürdüm" diye iddia ve iftihar eylemiş ve bunun Meclisi cünbüş ve işü nuşunda bulunan Türkler yüzüne tükürmüşlerdir. Ben o zatı bilmem ve o sözü de ben kulaklarımla o adamın lisanından işitmedim. Ben yalnız şurasını bilirim ki aslen Ermeni yurdu ve vatanı, yuvası olduğu halde şimdi değil Ermeni, Hıristiyan namına bir asuri, bir geldani bulunmayan bir kaç Vilayet var. Yetmiş, seksen bin nüfus Ermeniyi havi olduğu halde, yetmiş seksen zükûr nüfusu baki kalmayan zavallı Vilayet var. Benim nazlı ve tatlı Vatanım Halep te biçare Ermenilerin himayesi ve onlara misafirperverlik göstermek hususunda

TBMM KUTUPHANESI

kusur etmemiştir. Fakat gel görelim ki Halep ile Bağdat arasında zor denilen gayet zorlu bir yer vardır. Vatanı cüda Ermenileri oraya sevk etmişler. Orada gayet himayetli bir mutasarrıf bulunmuş.

Bunlara yüreği acımış. İnsan ona derler ki : "ide kalbi rakiki alâm beni nevi ile kesbi melalet." İşte bu zat bu bicarelerin haline acımış ve onları himaye etmiş, arazi tevzi eylemiş. Bunlar bu araziyi ekip biçmeye başlayarak oralarını imar eylemişler. Günün birinde kimbilir Ermenilerle ne vazgeçtisi olan uğursuzun biri oradan geçmiş, bu memuriyeti görmüş. Buraya gelip ocağa bu hali anlatmış. O mutasarrıfı oradan kaldırmışlar, onun yerine gayet zalim bir herif göndermişler. Ben o herifi bilmiyorum. Fakat esnayı rahta o da bizim rüfekayı kiramdan iki zata itiraf eyleyeyrek demiş ki: süt emen çocuktan tut, yetmiş, seksen yaşındaki salhurda pirlere kadar yetmiş, seksen bin adamı mahv eyledim. Bu söz üzerine orada bulunan bir Mülkiye Müfettişi o adamın yüzüne tükürmüştür. Bu sözü onun ağzından ben işitmedim, o adamı da tanımam. Fakat şurası muhakkaktır ki "Zor" ile "Resülayn" arasında kurtlardan, kuşlardan artan Ermeni kemiklerinden tepecikler teşekkül etmiştir.

Değil oradan bir suretle savuşan Ermenilerin, şimdiden sonra oradan geçecek her insan kalbi taşıyan her Milletten her dinden adamların orada tevakkuf edip eşki teessür ve teellüm dökeceklerine şüphe yoktur. Şimdi arz edeceğim şurasıdır ki, biz Sulh masasının başına istihzaratsız gitmeyelim, dedik. Bizim de fikri adalete ve hakkaniyete yabancı olmadığımızı isbat için bu adamları tutup alelecele fakat bilmuhakeme ve bu hakkın muhakeme ile adaletle cezalandırmak lâzımdır. Bunlar halâ başıboş geziyorlar bir ikisini tevkif eylediklerini işittim.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Tevfik olunan bir kişidir.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Tevfik olunan bir mi iki mi bilmiyorum. Fakat çoklarının gezdiklerini biliyorum. Şimdi Hükümet; Bunların müddei-i şahsileri muhakemeye müracaat etsinler dememelidir. Bunların müddei-i şahsileri neredir? Bunların bir çoklarının ocağı sönmüş, zaten çoluk çocuğu hepsi darı bekaya intikal eylemiştir. Hükümetin hususî memurları var. Müddei umumileri var. Müddei umumilerinin vazifesi ceraimin delailini taharri ve cem eylemek ve mücrimleri tutup muhakemeye sevk ile orada muhakeme ettirmektir. Hükümet memurlarına, müddei umumilerine şiddetli emirler vermeli ve bu cinayetlerin kaffesini takip ettirip muhakeme ettirmelidir ki biz Adalete, hakkaniyete yabancı olmadığımızı ispat eden bir hamiyet ile sulh masasının başına varalım. Çünkü bu babtaki ilanat, bu cinayatta bir takım biçare Türklerin methaldar olmadıklarını isbata medar olur. Ve bundan müteneffir bulunan mağdurların zararını tazmin eylemek dahi muktazayı adalettir.

Efendiler, cürümden, cinayetten bahs eyledik. Hatırıma gayet dilsuz bir şey geldi : Geçende bizim rüfekayı kiramdan üç zatın vermiş olduğu takrirde bizim eski refiklerden Zöhrap Efendi ile Varteks'in meselesi zikr edilmiştir. Onlar, "bunların katilleri kim" diyorlardı. Biz onların katillerinin Çerkez Ahmet ile refiki olup onları da asmış bulunduklarını o vakit işitmiştik, bunu biliyoruz. Fakat o Çerkez Ahmet işittiğime göre burada başka bir cinayete vesile olmuş. Demek mahut çetenin adamlarından olduğuna şüphe yoktur. Bu çerkez Ahmet ile sair rüfekası buradan "Urfa" ile "Diyarbekir" arasına kadar elbette bir yerden sevk edilmiştir. Yoksa İstanbul'da ihtiyarı ikamet etmiş olan Çerkez Ahmet "Diyarbekir" le "Urfa" nın arasında ne gezer?

Bendeniz o verilen takrire şunu ilave ediyorum ki bunları sevk edenleri Hükümet arasın, tarasın ve asıl cürmün mürettiblerini meydana çıkarsın. (Elbadi azlem) Bizim arkadaşlarımızdan telef olan, mahv edilen yalnız Zöhrap ile Varteks değildir. Namını unuttuğumuz gayet mahviyetli bir refikiniz vardır. O biçare burada, kitabet mevkiinde otururdu. Çok mahviyetli, çok halim bir zattır. Onu da "Diyayrbekir" den çıkan Ermeni kafilesi ile sevk etmişler. Ben "Diyarbekir" den gelen Mebus arkadaşlarımdan bu zatı sormuştum. "Musul'a sevk olundu, dediler. Cürmü ne idi? Cürmü, mürmü yok.

Ermeni Mebuslarına sordum : Bize böyle bir takım ihtiyar adamlar gelmişler. Allah razı olsun Musul'lular onları himaye etmişler. İşte bu mazlumların içinde Cereyan İstepan'da var idi. Daha bundan başka iki Ermeni Mebusu daha vardı ki onların hayat ve mematı bendenizce meçhuldür. Ve menkibelerine de vafkı değilim. Fakat asıl büyük meseleyi bırakıp da bu teferruata girmekte ne mana var? diyeceksiniz. buna beni sevk eden arkadaşlık hissidir. Onlar cümlemizin de arkadaşı idi. Zöhrap ile Varteks'in bu müellim akıbetinden dolayı burada iki yüz elli küsür arkadaşın hepsi ben görüyorum ki gayet müteellim idiler.

Fakat ne çare ki hiç birimiz şakkı şefe edemedik. Sebeb? Çünkü o belalı kendir hepimizin dilini bağlıyordu. O zalim darağacı, "Demokles"in kılıcı gibi gözümüzün karşısına dikilmiş duruyordu. İşte bu esbabtan dolayı ben kendim sustuğum için muaf değilsem de mazurum zannederim ve bütün arkadaşları da mafuv görürüm.

Başınızı çok ağrıttım, sözümü hulasa edeyim. Nefesim kuruyor. Teessürüm fazla söylemeye de mani oluyor. Şimdi efendiler, bu cinayete iştirak eden bu memurları

TBMM KUTUPHANESI

alelacele cezalandırmak, lâzımdır. Çünkü sulh Cemiyeti kurulmak üzeredir. Arz eylediğim gibi oraya boş gitmiş olmayalım.

OSMAN SAİB BEY (İstanbul) — Oraya Van'dan gidecek Müslümanlar da vardır. Artık kâfidir. (Gürültü ve "devam" sadaları)

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Yalnız bu canileri cezalandırmakla iş bitmez. Bunlara muavenet eden avamdan bir takım edanî ve esafil de ceza görmelidir. Ve mağdurlara tazminat verilmelidir. Kezalik mal gibi taksim edilmiş pak ve pakizenice bakireler vardır ki her yerde, hatta burada İstanbul'da bazı adamların yanlarında bulunuyorlar. (Gürültüler) O düşizeler, hala şunun bunun yanında saklanmaktadır. (Gürültüler)

İHSAN BEY (Mardin) — Van'dan götürülen Müslüman kadınlarını unuttunmu be adam? Ayıptır sana! (Gürültüler)

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Onları himaye eylemek ayıptır, cezalarını talep etmek değil. Hepinizin hamiyetine müracaat ediyorum. Hepinizin hamiyet ve hakkaniyetine eminim. (Gürültüler)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Sadet haricinde söylüyorsunuz. Bu meseleyi halledecek isek Kabinenin programı meselesi neticelenmiyecek. (Gürültüler)

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Burası kürsü-i Mebusandır. Burası ne Muş'tur, ne Bitlis'tir. (Gürültüler). Elhamdülillah Adalet güneşi doğdu.

Efendiler, burada "Hom Skul" namında bir ali İngiliz mektebi vardır. Oradan çıkmış bir takım bakireler, terbiyeli kızlar, bugün bir takım kürtlerin, haşeratın kucaklarında yatıyor, onların hevesatına kurban olmaktadır. Bunlar halâ böyle duruyor. Buna kim ağlamaz?

("Bunları kim himayet ediyor" sadaları), gürültüler

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Hakikatı setr etme. Bunları yapanlara biz de lanet ederiz. (Gürültüler)

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Ben bunları Türk Milleti yaptı demiyorum. (Gürültüler)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Hakikatı setr etme, bugün benim Vatanımı kana, sefalete boğan işte o arkadaşımız dediğin Van Mebusudur. Bunları söyle.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Onu ne için muhakeme etmediler? Mahkemeye çekmeli idiler.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Bu hakikatları da söyle. Hakikatı meydana koy, hakikatı güneş gibi parlat. Silah altında Rusya'ya muavenet eden Mebuslar...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Bu koca altı yüz senelik Devleti batıranlar malum. Allah Vatana hiyanet edenleri kahreylesin!

HASAN FEHMİ EFENDİ (Sinop) — Reis Beyefendi, usulü müzakere hakkında söyleyeceğim. Devamlı gürültüler.

REİS — Gürültü devam ederse celseyi kapamaya mecbur olacağım.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Devamla) — Neticei maruzatım mücrim memur ve efradı nasın cezalandırılması, şurada burada şunun bunun yeddi gasb ve esaretinde olan nisvanın ve eytamın toplaması, onların Tarafı Hükümetten iaşesi ve emval ve emlatinin iadesi ve zararlarının tazminidir. İnsanların başına, fertlerin başına geldiği gibi, Milletlerin İnsanların başına da felâketler gelir. Çünkü büyük Millet vardır ki bir çok felâket geçirmişlerdir. Fakat felâketle pençeleşmişler, ona mağlup olmamışlardır. Felâketten kurtulmanın esbabına tevessül etmişlerdir. Biz de meftur olmayalım. Memlekette, Kabinenin programında vaad edildiği gibi bir kanun devri tesis edelim. Doğruluğu kendimize hedef ittihaz edersek Cenab-ı Allah da bize yardım eder. Ve selimet buluruz. Cenab-ı Allah doğruların yardımcısıdır. (Alkış)

HASAN FEHMİ EFENDİ (Sinop) — Reis Beyefendi, Usulü müzakere hakkında söz söyleyeceğim.

REİS — Usulü müzakere ve Nizamname Dairesinde, herkes sırası ile söz söylüyor efendim. Siz ne söyleyeceksiniz?

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — Efendiler, refiki muhteremim Artin Efendi bu Heyeti Celile huzurunda bendenizin arzını şimdilik arzu etmediği bir takım mesail hakkında bir çoğu doğru ve bir kısmı doğru olmayan şekilde beyanı efkâr eylediler. Fakat bugün bunlarla meşgul olmak istemem. Çünkü bugün bizi işgal eden mesele, Kabinenin programı meselesidir.

Efendiler, sui tefsirata mahal kalmamak üzere en evvel arz edeceğim nokta, bendenizin burada söyleyeceğim sözler kendileri namlarına söz söylemek şerefini bana bahş eden Rum arkadaşlarım namına olduğudur. Eğer Heyeti Celiledeki diğer rüfekayı muhteremenin efkarına muhalif olarak bir söz benden sadır olursa, şimdiden mazur görülmemi talep ederim. Fakat bundan dolayı muazzep olmamalarını rica ederim. Çünkü kendilerinden de bendenizin fikrine muhalif efkar sadır olacak olursa temin ederim ki bundan bendeniz de muazzeb olmam. Belki kendilerini ledelhace ikna etmek çaresine bakar ve cevap vermekle iktifa eylerim.

Efendiler, Tevfik Paşa Hazretlerinin bugün Heyeticelileye arz eyledikleri beyannemenin bir kısmı harbe, bir kısmı da İdarei Dahiliyyeye aittir. Vakıa biz bugün pek acı ve mamafih tarihi bir zamanda bulunuyoruz. Maatteessüf biz bir harbin içinde bulunduk. Harbe nasıl girdiğimizi biz de bilmedik. Aleyhlerine harb etmek arzusunda bulunmadığımız büyük ve mütemeddin Milletler ile bizi harb etmeye

TBMM KUTUPHANESI

mecbur etmek istediler. Memaliki Osmaniyyeyi, bilhassa bütün anasırı asırlardan beri himaye etmiş olan milel-i mütemeddineye karşı bizi ilanı harbe teşrik etmek istediler. Efendiler, biz harb etmek istemedik ve harb etmek istemeyenlerde harb etmediler. Harb etmeyenler ceza gördüler, harb etmeyenler mahv edildiler. Harb arzusunda bulunmayanlar aleyhine bu memleket içinde harbi dahili ilân olundu. Bununla beraber her ne oldu ise oldu. Bendeniz bugün evvelki Kabineleri tenkit etmek istemiyorum. Evvelki Kabineleri tenkit etmek arzusunda bulunmuyoruz. Çünkü bunun sırası değildir. Hesap istemiyorum. Onun da sırası değildir. Yalnız malumunuzdur ki, evvelki Kabine de bir Hükümeti Osmaniyye idi. İlân etmiş olduğu harbten dolayı hasıl olan neticelerin cezasını bu Memleket çekecektir.

Tevfik Paşa Hazretlerinin Kabinesi, kendisinden evvel imza edilmiş olan ağır şartlı mütareke şeraitini icra ve herhalde ağır olacak olan sulhu imza eylemek gibi bir vezifeyi deruhde eylemesi ile büyük hamiyet ibraz etmiştir. Bu metanet ve hamiyet şayanı tebriktir. Tevfik Paşa Hazretleri Kabinesinin programındaki sulh hakkındaki fıkrayı bendeniz alkışlarım.

Halbuki Efendiler Hazeratı, bizim halimiz düveli sairenin haline müşabih değildir. Bu harbi Umumide mağlup olmuş Milletler için ve hatta galip gelmiş milletler için dahi harbin neticesi büyük bir gailedir. Harbin bu neticelerini o Milletler müddeti medide mütehammil olacaklardır.

Fakat bizde mesele yalnız bu değildir. Asıl mesele umuru dahiliyyedir. Efendiler, bundan dört sene evvel bendeniz bu kürsüden Huzuru Alinize arz etmiş ve demiştim ki : Meşrutiyeti ilân etmiş olan Erkân -ki o vakit Kabineyi teşkil etmişlerdi- 10 Temmuz'da İttihatı Anasır Programını ilân etmiş oldukları halde bunun hilafında hareket ediyorlar, bunun hilâfında hareket edecekleri anlaşılıyor. Halbuki eğelr bu programa tamami ile riayet edilmezse bu Devlet ve Millet için hiç bir zaman necat yoktur.

Bendeniz bunu beş sene evvel bu kürsüde söylemiştim. Mamafih bendenizin nüfuzum, sesim, sadam pek zayıftır, işitilmedi ve bugün o sözlerimin doğru olduğu bütün çıplaklığı ile tahakkuk etmiş olmasından dolayı en ziyade müteassir olan bendenizim. Tevfik Paşa Hazretlerinin şahıslarına, zatlarına itimad etmemek kaabil olamaz. Bendeniz ise Kabineye beyanı itimad edemeyeceğim ve bundan dolayı çok müteessirim. Fakat kendileri de itiraf etmelidirler ki bu, bendeniz için bir zarureti elimedir. Kabinenin umuru dahiliyye hakkındaki programında bila tefriki cins ve mezhep, kanunun tatbik edileceğinden bahs ediliyor. Paşa Hazretlerine maal ihtiram şunu arz eder ve derim ki : sözlerine itimad ederim. Fakat bu, yüz seneden beri söylenilmiştir. Evet, hukuku cemaattan bahs ediliyor ve temin edileceğini Muhterem Feylesof Rıza Tevfik Beyefendi de söylüyorlar. Şahsi olarak sözlerine itimad ederim ve mamafih şunu da ilave ederim ki, biz bu sözü yüz senedir işittik, işidiyoruz.

Efendiler, bu Memleket yalnız Talat Paşa, yalnız Prens Said Halim Paşa Kabinelerini görmemiştir. Reşit Paşalar, Ali Paşalar, Fuat Paşalar, Mithat Paşalar bu Memlekette idarei Hükümeti ellerine almışlar, bu memleketi idare etmeye çalışmışlardır. Tevfik Paşa Hazretlerini de bu yükseklikte görürüm. Fakat muhakemem onlar için ne ise Tevfik Paşa Hazretleri için de öyledir. Onların siyaseti de Talat Paşa, Prens Said Halim Paşa Kabineleri siyaseti dahiliyyelerine müncer olmuştur. Tevfik Paşa Hazretlerinin siyaseti dahiliyyesinin de bilahire ne gibi siyasetlere müncer olacağını hiç kimse keşfedemez.

Efendiler, bendeniz itidali gaib etmemeklee beraber bildiğimi kemali cesaretle bugün de arz edeceğim. Kabinenin, Milliyetlerin hukukundan bahs etmemesinden bendeniz müteessirim. Bu asırda bahs etmemek caiz değildir. ve artık bahs etmemek kimsenin elinden gelmez. Milliyet prensibi galebe etmiştir. Bundan sonra : Ben sana hakim olurum, yoktur. Buna alemi medeniyyet müsaade etmeyecektir. Binaenaleyh Tevfik Paşa Hazretlerinin idarei dahiliyye hakkındaki programlarında hiç değilse bu, medeniyeti hazıranın istilzam ettiği kelimelerden bir kaçını işitmek isterdim ki işitemedim. "Hukuku Cemaat" sözü eski istibdat zamanlarından kalmış elfazdır. Bendeniz bunlarla iktifa edemem.

Tevfik Paşa Hazretleri, Kabinesi programında diyorlar ki: tahaddüs eden zararları izale edecekler, mağduriyeti izale eyleyecekler. Ben sözlerine inanırım. Fakat o, yüz binlerce insanlar daha dağlarda dolaşırken bendeniz bir sözle beyanı itimad edemem. Ben eğer yalnız bir sözle beyanı itimad edecek olursam, kendi menfaatım dairesinde rey beyan etmiş olurum, kendi fikrimi, amalimi beyan eylemiş olurum. O vakit mensup olduğum unsurun amalini ve reyini beyan etmiş olmam. Evet; zararların tazmin edilmesinden bahs ediliyor. Fakat zararlar tazmin edilmedikten başka, emvali magsubeye daha bugün bile vaziyed edilmektedir ve hatta Hükümetimizin gözü önünde bulunan adalarda ve İstanbul'daki cemaatlar müessesatına bugün hala vaziyed edilmektedir. Evet, Kabinenin bir hakkı var. İki gün zarfında, üç gün zarfında bir çok şeyler yapamam ve hatta programımı teferruatı ile bugün arz edemem; demekte hakları vardır. Bu, kendileri için bir zarurettir. Fakat bu söze karşı neticede ademi itimad demek bir zarureti elimedir.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep) — Niçin?

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Devamla) — Efendiler, Kabine asayişi muhafaza etmek için her nevi esbaba teşebbüs edeceklerini beyan buyurdular. Evet, bunda itimadım vardır ki Tevfik Paşa Hazretleri Kabinesi bu

TBMM KUTUPHANESI

maksat için ellerinden geleni icra edeceklerdir. Ve hatta bendeniz derim ki: Bugün temini asayiş noktası herşeyden evveldir. Hatta bendeniz derim ki: Bugün Memleketi şu felâketten çıkarmak için birinci şart var ise o da asayişin muhafazasıdır. Eğer itimad reyi ile kendilerine bir muavenette bulunamayacak isem de acizane olarak beyanatta bulunacağım ve zannederim ki bu beyanat, Kabinenin üzerindeki ağırlıktan cüzi bir kısmını olsun kaldırmış olacaktır. Asayiş nokta-i nazarından biz kendilerinin evamirine daima tabi olacağımız gibi, mensup olduğumuz unsur namına bunu beyan etmeye de kendimizi salahiyetdar addederiz. O unsur tarafından hiç bir vakit asayiş ihlal edilmeyecektir. Nitekim cefa içinde bulunduğu bir zamanda bile asayişi ihlal etmemişlerdir. Evet bendeniz, mensup olduğum unsur, efkarını beyan etmeyecektim; diyemem. O unsur, istibdat altında bile efkarını beyan etmiştir. Tezahüratını men'edeceğim, diyemem. Kimse kimsenin tezahüratını men etmek hak ve salahiyetini haiz değildir. Fakat, mitraliyoza da, toplara da kurşuna da hacet olmayarak mensup olduğum unsur, hiç bir vakit asayişi ihlal etmez. Asayişi ihlal ise, yalnız kanunen men'edilen bir fiili irtikab etmeye başlanıldığı andan itibaren başlar. Ondan evvel cürüm yoktur. Ondan evvel cürüm vardır; diyenler, serbesti-i efkâra, serbesti-i kelama muhalif olanlarıdır ki, bu gibilerin prensiplerini Tevfik Paşa Hükümetinin de kabul edeceğine inanmam.

RIZA TEVFİK BEY (Maarif Nazırı) — Muhterem Efendiler, Mebus Beyin söylediği sözler şayanı dikkattır. Evvelce gerek Kabinemizin Reisi Muhteremi hakkında ve gerek bendenizin hakkında beyan buyurduğunuz teveccühlere çok teşekkür ederim. Biz biliyorduk ki Milliyetler prensibi öteden beri bu meselelerde esas tutulmuştur ve bendeniz daimi surette Amerikalılarla temasta bulunduğum için pek iyi biliyordum ki dünyanın gidişi bu prensip üzerinedir. Biz de onu takip edip duruyoruz. Çünkü efendiler; bizi de, Türk Milletini de kurtaracak bir şey varsa -nasıl ki gazetelerdeki beyanatımla da bildirmiştim- o prensiplerdir. Binaenaleyh oturduğumuz dalı kesmek istemeyiz. Yalnız şundan kemali iftiharla bahs edeceğim ki: Biz mevki-i iktidara gelir gelmez, Kabinemize bir şekli mahsus verip, mevcudiyet verip de teşebbüsata başlar başlamaz -kendilerini temin ederim, Kabine azayı kiramı da burada hazırdırlar- en evvel o prensiplerle uğraştık. Ve mingayrı hadin evvelâ benim hatırıma geldi.

Kilise meselelerini, mektep meselelerini, diyanet meselelerini arz ettim. Bütün Milliyete taalluk eden bu prensipler en evvel karardîde olmuştur ve Kabine dahilinde hiç bir kimse bunun için zerre kadar itiraz etmemiştir. Yani müttefikulefkar olduğumuz halde maal memnuniye buna karar verdik. Zaten Beyefendinin aşikar bir surette beyan buyurdukları teveccühleri olmasaydı da farzı muhal olarak çünkü terbiyeleri onu iktiza eder- bizi münafık zannetselerdi, bugün Kabinemiz ne olursa olsun, Reşit Paşa Devri, Fuat Paşa devri ve hatta Meşritiyeti hazıra ve sabıkada, yahut Talat Paşa Devri ile kıyas kabul eder derecede değildir. Biz bunu yapmasak efendiler, bize zorla yaptıracakllardı. Biz bunu takdimen yapmayı bir şeref adederiz. Şüphe yoktur ki buna teşebbüs ettik. (Gürültü) Rica ederim, kimseyi darıltacak fena bir şey söylemedim; zannediyorum. Söyledim ise af buyurun. Bunu böyle yapmak bizim hukukumuza mugayir değildir. Binaenaleyh söyledikleri sözlere teşekkür ederim ve buna teşebbüs ettik, bunlar ileride, sizin karar vereceğiniz şeylerdir. Şayet bunlar Huzuru Alinize gelir ise o vakit görürsünüz. Başka bir diyeceğimiz yoktur.

ŞERİF PAŞA (Damat - Şurayı Devlet Reisi) — Bendeniz, birinci defa buraya çıkıp idarei kelam ettiğim için evvelâ vuku bulacak kusurlarımın affını rica ederim. ("Estağfurullah" sadaları) Kabinenin kıraat olunan beyannamesinde arz ettiğimiz veçhile, biz bu Memleketin en buhranlı, en vahim bir zamanında idarei Hükümeti deruhde etmeye hasbelhamiye mecbur olduk. bunun için, arz ettiğimiz gibi, uzun bir beyan name ve mutavvel programlar ile buraya gelmeye lüzum görmedik. Çünkü, bunun bugün zamanı değildir. Şu içinde bulunduğumuz hal, mütarekeye münkalib olmuştur. Binaenaleyeh biz, bunu evvel be evvel neticei sulha isal etmeye meşgulüz ve bununla mükellef bulunuyoruz. Bunun için de Devletin, Milletin şeref ve haysiyetini mümkün olduğu kadar muhafaza ve vikaye ederek şeraiti sulhiyyeyi istihsal etmeye çalışacağız ("Allah muvaffak etsin" sadaları)

Ondan sonra, yine arz ettiğimiz gibi, Memleketteki anasır ve mileli muhtelifenin hukukunu temin etmeye çalışacağız. Demin Rüfekayı kiramımızdan bazıları -hepsinin isimlerini henüz bilmiyorum- beyanatta bulundular, Kabinenin atiyen ne gibi meslek ittihaz edeceği şimdiden keşf olunamayacağı için beyanı itimad edemeyeceğiz; dediler. Bendeniz bundan hiç bir maksad ve mana anlayamadım. ("Doğru" sadaları) Bundan maksadları nedir? Bize beyanı itimad için, kendilerine nasıl ve ne gibi asar gösterelim?

Mütareke hakkındaki teşebbüsata gelince : Mademki Heyeti Muhteremenizi, bir celsei hafiyye akdını tasvip etmiyor gibi görüyorum, lâzım gelen maruzatı müsaade buyurur iseniz şimdi arz edeyim : Mütarekenamenin metni tabii Manzuru Alileri olmuştur. Biz mevki Hükümete geldiğimiz günden beri mütarekenamenin ahvali münderecesi hakkında lâzım gelen teşebbüsatı siyasiyyede buluduk. Bunun için gelen Amiraller ve Generallere Sadrazam Paşa ve Harbiye, Bahriye Nazırları Paşalar Hazeratı görüştüler ve bu babta icap eden teşebbüsatta bulunuldu ve kendilerine

TBMM KUTUPHANESI

lâzım gelen ihtarat icra olundu. Bunlar da, mütakerenamenin muhafazası için bize karşı hayırhahane muavenetlerde bulunacaklarını vaad ettiler. Vakıa ufak, tefek memurların teşebbüsatı ile bazı şeyler olmuş ise de bunları da ıslah etmek -demin Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile- Hariciye Nezaretinde bir büro tesis olundu. Demin onun zamanı geçmiştir, buyurdular. Hayır henüz daha zamanı geçmedi ve zamanından evvel buna teşebbüs olundu.

O büroya itilafa mensup Amiral ve Generaller tarafından da zabitan ikame olundu. bunlar tetkik olunuyor. Mütareke ahkamının icrasına Hükümet teşebbüs etmiştir ve bu mütarekeyi muhafaza edecektir. Bunun muhafazasına bugün Devlet, Hükümet teşebbüs etmiştir ve daima da bu teşebbüsatını takip ediyor. Binaenaleyh bunun için de itimad buyurulur zannederim.

Sonra İstanbul'da bazı mebanii Askeriyyenin işgal edildiğinden bahis buyurulmuş idi. Harbiye Nazırı Paşa Hazretlerinin de teminatları ile sabittir ki : Dersaadet'te mebanii askeriyyenin hiç biri işgal edilmemiştir. Şimdiye kadar İstanbul'a iki üç tabur asker gelmiştir. Ve o iki, üç tabur askeri iskân etmek için kendilerine şurada burada bazı yerler irae olunmuştur. Yoksa işgal etmemişlerdir.

HASAN RIZA PAŞA (Hudeyde) — Selimiye Kışlası?

ŞERİF PAŞA (Devamla) — Selimiye Kışlasında, yüz elli kişiden ibaret bir müfrezei askeriyye için yer gösterilmiş ve oraya yerleştirilmişlerdir.

HASAN RIZA PAŞA (Hudeyde) — Taksim Kışlası?

ŞERİF PAŞA (Devamla) — Hayır efendim, bundan başka mebanii askeriyyeden hiç biri işgal olunmamıştır.

HASAN RIZA PAŞA (Hudeyde) — Bugün Taksim Kışlasında üç bölük topçu vardır.

ŞERİF PAŞA (Devamla) — Hayır Efendim, işgal yoktur. Hükümet tarafından yer gösterilmiş ve iskân edilmiştir. Yalnız lazım gelen yerlere askerler ikame olunmuştur.

RIZA BEY (Bursa) — Öyle ise gazeteler yalan yazıyorlar.

ŞERİF PAŞA (Devamla) — Sonra efendim, demin yine Mebusanı Kiramdan bir zatın dedikleri gibi, vazifei memuriyyetlerini maatteessüf sui istimal eden bazı memurin hakkında tahkikatta bulumak üzere Dahiliye Nezaretinde Heyeti teftişiyye teşkil olunmuştur. Bu Heyeti teftişiyye vasıtası ile tatbikat ve tahkikat icra olunur. Bunların tebeyyün edecek cürümlerine göre haklarında Hükümetçe lâzım gelen muamelât icra olunacaktır. Fakat bu muamelatın ifasında Hükümet ne kine, ne hisse ve ne de garaza mağlub olmayacaktır. Adl ve hak ne ise tamami ile onu icra edeceğiz. Çünkü biz, vazaifimizi Adalet ve hakkaniyet üzere ifa ve icra etmek için geldik. Ve zannediyorum ki yalnız bendeniz değil, tercümei halimiz de bunu gösteriyor. Onun için, arz ettiğimiz gibi, programımız hakkında uzun tafsilât vermedik. Dahilen ve haricen mesleğimizi tayin ettik. Binaenaleyh bu programa ve bendenizin de şu izahatıma nazaran Heyeti Celileniz itimad reyi mi, ademi itimad reyi mi verir; bunu taleb ederim. Maruzatım bundan ibarettir. (Gürültü "söyleyeceğiz" sadaları)

REİS — Zaten Beyefendi Hazretleri de artık hakkı kelamı ıskat sureti ile söylemişlerdir.

MEHMET SABRİ BEY (Saruhan) — Efendiler, Milletin namütenahi fedakarlıklarından, şeceetlarından sonra maatteessüf bu matem günlerini idrak ettik. İşbu bu matem günlerinde Memleketin temini selameti için bir çok mesaili mühimmei siyasiyyenin hallini duşu tahammülüne almış olan Kabine hakkında teceddüd fıkrasının efkar ve hissiyatını arz edeceğim:

Fıkramız, bugün Memleketin afakı siyasiyyesinde ne mühim fırtınaların yığılmış olduğunu bihakkın takdir eder. Memleketin hayatı umumiyyesi hakikaten gayet endişenak bir vaziyette bulunuyor. Fıkramız, bütün bu mehalik karşısında selameti memleketin husulü için Kabineye müzaherette bulunmak kanaatındadır.

İşte bu kanaat tesiri iledir ki, fıkramız bir çok mevzuu bahs olacak mesailin müzakeresini atiye terk eder ve hatta tahattür ettiğiniz bir meseli mühimmenin -ki İzzet Paşa Kabinesinin sureti istifasıdır- tetkik ve tenkidini tarihin sayfalarına terk eyler. Fıkramız, Kabinenin mütalaatını tayin ve tesbit ederken Kabinenin Heyeti mecmuasını nazarı itibare almıştır. Ba husus Kabine hakkındaki beyanatını tesbite, Heyeti Umumiyyesinin vereceği tesirle beraber, o Kabinenin riyasetinde bulunan Tevfik Paşa Hazretlerinin geçmiş ömrü siyasetinin nezahet ve samimiyeti büyük bir hizmet etmiştir.

Fıkramızın Kabinemizden en büyük temenniyatı : Bugünkü en mühim meselesi olan ve en ziyade düşünülmesi lâzım gelen iki hususta pek müteyakkız hareket etmesidir ve bu iki meselenin halli hususunda muvaffakiyetlerini temin için her türlü muvaneti vaad etmektedir.

Biliyorsunuz ki o iki meselenin birincisi, mütareke, ikincisi de sulhtur. Mütareke mevaddının tatbiki ahkamında eğer biraz ihmal edilecek olursa, şüphesizdir ki Memleketin büyük büyük zararlara maruz kalması icap eder. Fakat Hükümet azasının şimdi burada serd ettikleri beyanattan, Kabinenin de bu cihetleri nazarı dikkate aldığını görüyoruz. Temenni ederiz ki bu hususta daha büyük basiret ve teyakkuz ile ve daha ziyade süratle hareket ederek mütareke ahkamının mümkün olduğu kadar Memlekete daha nafi bir surette tatbikine hizmet buyursun.

TBMM KUTUPHANESI

İkincisi, sulh meselesidir ki, biz bütün mevcudiyetimizle bu hususta Kabineye muavenet edeceğiz. Kabine Memleketi ve Milleti bihakkın medyunu şükran edecek bir surette sulhu akta muvaffak olsun. Bu cihetleri Kabinenin nazarı dikkatine havale eder ve muvaffakiyetlerini cenabı haktan temenni ederiz efendim. ("Müzakere kafi, kafi değil" sadaları)

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Dört sene devam eden harbi müthişin nihayeti maatteessüf mağlubiyetle neticelendikten sonra bütün dünyanın muhasebei umumiyyesi görüleceği şu hemgamede, hukuku Osmaniyyenin müdafaasını deruhte eden Hükümet ve bilhassa bu kadar uzun müddet geçen hayatı siyasiyyesinde hiç lekelenmeyen Tevfik Paşa Hazretleri, üzerlerine şu barı azimi almakla herhalde büyük bir fedakârlık yapmakta olduklarını kabul etmemek doğru olamaz. Bendeniz Kabinenin hatta burada itimad reyi almak için geleceğini doğrusu pek de beklemiyordum. Evet, Tevfik Paşa Hazretleri bu Memlekette hakikaten pek muhterem bir simadır. Kendilerine hepimiz hürmet ederiz ve müşarünileyhi tebcil ederiz. Bugün afakı Osmanî hakikaten pek müzlim olduğu için her türlü hissiyatın fevkinde olan menafii aliyei memleket düşünülmekte olduğundan bu münafi-i aliyyeyi mümkün olduğu kadar temin edecek herhangi bir Kabineye beyanı itimat etmek cümlemize bir vecibedir. Yalnız Kabinenin o menafii temin edebileceğine Meclisce kanaat vermek lâzım gelir. Bu kanaatın hususlünden evvel de itimat veya ademi itimat meselesi bilmem ne kadar faide temin eder. Bendeniz dedim ki: İtimat reyi almak için kabinenin buraya geleceğini zannetmiyorum, yani bu Meclisin itimatına arzı iftikar edeceğini ümit etmiyordum. Bundan dolayı...

FAZIL BERKİ BEY (Kengiri) — Neden öyle?

MEHMET EMİN BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz Sözümü kesmeyiniz, bir sözünüz varsa sonra söylersiniz. Kabine erkanından bir zatın -ki şahsı herkesçe muhteremdirdaha mevkii iktidara gelmezden bir gün evvel izhar ettiği hissiyat, neşrettiği makaleler cümlenin malumudur. Tabiidir ki sandalyenin tebdiliyle içtihat tebeddül etmez.

FETHİ BEY (İstanbul) — Etmemek lâzım gelir..

MEHMET EMİN BEY (Devamla) — Eğer yirmi dört saatte böyle bila delil ve bila sebep kanaatlar tebeddül ederse onlar kanaat değildir. Kanaat olmadıktan sonra tabiidir ki o zatın bir mevkii ali işgal etmesi de doğru değildir. O zatı muhterem bundan beş on dakika evvel burada kendi kanaat ve siyasetinin neden ibaret olduğunu gazetelerde ilân ettiğini de söyledi. Meclisin mevcudiyetini gayrı meşru gören bir zatı ihtiva eden kabineye itimat edersek bilmem ki hükümeti takviye mi ederiz, yoksa gülünç bir hale mi gireriz? Yani bendeniz diyor ki: Hükümet buradan alacak olduğu itimat reyini kendisine bir kuvvet farzetmiyor, burasını kendisine bir kudret deposu addetmiyor. (Gürültü) Müsaade buyurunuz da sözümü kesmeyiniz. (Devam, devam, sadaları) Kabine içerisinden bir iki zatı istisna edersek diğerleri zannederim ki, bu tarzda düşünüyorlar. Onlar, kabine milletten değil, yalnız makamı hükümdariden istifazei kudret etmek kâfi olduğu itikadındadırlar.

Şimdi bir taraftan arzettiğim veçhile milletin, meclisin mevcudiyeti kanuniyyetine kaim olmayan ve diğer taraftan da haricen ihsas edilen ve mahsus olan bazı ahvale nazaran bütün kudret ve kuvveti makamı hükümdariye addetmek suretiyle ifayı vazife etmek isteyen kabineye bilmem ki burada itimat reyi verirsek dahilde veya hariçte hükümet iktisabı kudret ve kuvvet eder mi? İşte burada ben, verecek olduğumuz itimat reyi ile kabinenin iktisabı kuvvet edeceğini zannetmiyorum. Yani kabine, itimadın kuvvet olacağı itikadıyle buraya gelmedikçe ve demin arz ettiğim gibi menafi-i aliyyeyi memleketi temin edeceğine dair kanaat hasıl etmedikçe vereceğimiz itimat reyinin bir kuvvet olacağı zannında değilim.

Fuat Beyefendi biraderimizin demin söylediği veçhile, mütareke ahkamının keyfiyeti tatbiki, bendeniz zannetmiyorum ki düveli itilafiyyenin imzalarına ademi hürmetten münbais olsun. Bunu hatırıma getiremem, onlar,herhalde imzalarına hürmet ederler. Fakat zannediyorum ki, onları imzalarına hürmete davet edecek karşılarında pek o kadar kuvvet bulmuyorlar. Evet, bir çok yerler işgal olunuyor. Görüyoruz ki demin -Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri olsa gerektir- Paşa Hazretleri, nerelerin işgal edilmiş olduğunu kendileri tamamen bilmiyorlar. Bu, zannederim ki pek garip bir vaziyettir. Mütarekenin tatbiki adeta, memleketi bir işgali askerî altına almak yoluna gitmekte olduğunu, demekki düşünmüyorlar ve görmüyorlar. Bunu tetkik edip bu babta ne yapmak lâzım geleceğine teşebbüs etmiyoruz.

Bendeniz hükümet bugün her türlü kudreti haiz ve hukukunu tamamen istediğiniz gibi müdafaaya muktedir bir halde müdafaa edebilir; demiyorum. Fakat, hukuk ve imzalara hürmet suretinde müdafaayi hak ederse, o vakit mütareke ahkâmı dairesinde yapılacak olan muamele, bir işgal mahiyetinde olmayacaktır. Şimdi sorarım beyler: Mütarekenin tatbikinde bu kadar müsamaha gösteren bir hükümet yarın sulh masası başında -ki bizim mukadderatı katiyyemiz, muhasebemiz görülecektir- acaba ne dereceye kadar hukukumuzu muhafaza edebilecektir? İşte bendeniz burada müteredditdim. Henüz hukümetin hukuku osmaniyyeyi müdafaa ve muhafazaya kâfil olabileceği itikadında pek de değilim.

Bazı arkadaşlarım diyorlar ki: Ademi itimatla tahaddüs edecek vaziyete ki kabine buhranıdır hali hazır müteehammil değildir. Bu, pek doğrudur. Vaziyeti hazıranın

TBMM KUTUPHANESI

buhran tevlidine müsait olmadığını bendeniz de takdir ediyorum. Fakat bendeniz zannediyor ki buhran mevcuttur. Olabilir ki yanılmışım, kendi kanaatım budur. Kabineye ademi itimat reyi vermekle buhran izale edilmeye say edilmiş olacaktır. Yoksa buhran tevlit etmiyeceğiz. Hükümetler mağlup olurlar, bu, her milletin tarihinde geçmiş şeylerdir. Fakat, ortada bir izzeti nefsi millî vardır. Bu müdafaa edilir. Müdafaa neticesinde o millet ölürse bile namusuyle, şerefiyle ölür, yoksa zilletle ölmez. Bundan evvelki kabine, yani Talat Paşa Kabinesi ne kadar mütecellit, ne kadar mütecasir ise bunlar da makulsen mütenasip olarak o kadar müçteniptir. Ne o doğrudur, ne bu doğrudur. Bunun hak dairesinde ortasından çıkmalı ve kanun dairesinde milletin izzeti nefsini müdafaa etmelidir. Eğer düveli itilafiyye bizim hakkımızda kroki çizmişler ise tatbik ederler; fakat biz namusumuzu, namusu millimizi kaybetmeyelim. Biz, dört senelik harp içinde sükutumuzla fenalık ettik veyahut sükut etmeseydik daha çok fenalık mı ederdik; bu meselenin şimdi halledilecek zamanı değildir. O, bir meseledir ki onu da başka bir vakit hallederiz. Fakat, bu suretle fenalık ettik; kanaatında olanlara bendeniz diyorum ki : Kabine hakkında verecekleri kararla memlekette yaptıkları kötülükten daha büyük bir kötülük tevlit edeceklerdir. Evet diyorum ki: O kabineler harbe girdiler, biz de sükut ettik. Fakat onların bizde okudukları programlar, zabıtlar, her şey ortadadır. Onlar buraya geldiler, düşman bize tecavüz etti, biz de harp ettik; dediler. Buna karşı bizim sükuttan başka çaremiz yoktu. Fakat o vakit kabine erkanından bulunan zevat vardı ki bunlar Ayana geçtiler. Bu gün kabine reisi olan Paşa Hazretlerinden ki o vakit Londra Sefaretinde bulunuyorlardı Biz bekler idik ki, o zaman kabine bize yanlış, yalan söylemiş ise bizi ikaz buyura idiler. Fakat Paşa Hazretlerinin sükutu üzerine o kabinenin bize karşı olan beyanatının isabetine kail olduk.

Ne ise bunu o kadar teşrih etmeyelim ve geçelim. Bendeniz diyorum ki efendiler, iyi düşünelim. Görüyorum ki bizim arkadaşlarımız, vatandaşlarımız Rum ve ermeni mebusları da bir çok hukuk istiyorlar ve haklıdırlar, isterler. Onları da tetkik ederek bütün dünyanın milletlere doğru gitmekte olduğu bir sırada biz gerisin geriye gitmeyelim. Garp daima bizim aksimizdedir. Onlar milletlere doğru, bizim aksine gittiğimiz niyetleri besliyorlar. Bendeniz bu itibarla sözü fazla uzatmak da istemem. Kabine erkanından bir iki zata karşı fevkalade hürmetkâr olmakla beraber Meclisin itimat reyi vermesiyle kendi meziyetinden daha ziyade büyük bir şey kayıp edecektir ki bu da millete aittir (Gürültü)

HASAN FEHMİ EFENDİ (Sinop) — Sözlerini geri al.

MEHMET EMİN BEY (Devamla) — Ben sözlerimi geri almam. Bunlar şahsıma ait sözlerdir.

HÜSEYİN KADRİ BEY (Karesi) — Asıl maksada başlamazdan evvel Divaniye Mebusu Fuat Beyefendi alemi İslâma dair bir söz söylemişlerdi ki biz bunda müttefik ve müşterek değiliz. Efendiler; artık ehli salip muharebesi yoktur, hürriyeti vicdan vardır. Binaenaleyh vaki olan muamelatı bu suretle telakki etmiyoruz.

Sonra Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri mütareke şeraitinin ahkamını tefsir için bir komisyon teşkil buyurmuş olduklarından ifade buyurdular ki, buna da pek taraftar değiliz. Böyle bir komisyon ne gibi esasattan işe bed edecek ise o gibi esasat, bizce evvela tevazzuh etmeli, ondan sonra ancak tefsir olunabilir. Bu tefsiri biz bu günkü icraata göre tevsi manasına anlıyoruz. Bilhassa buna müteallik şeraitin ifşasının gayrı caiz olduğuna dair olan kayıt, pek şayanı dikkat bir kayıttır. Mevzu bahs olan mesele milletin mukadderatıdır. Eğer hükümet bizi bir Millet Meclisi diye tanıyorsa, artık gizli siyaset yoktur, milletler kendi mukadderatına tamamen hakimdir. Bu, açık konuşulmak lâzımdır. Binaenaleyh kendi fırkamız namına olmak üzere görüştüğümüz şeyler şunlardır :

Evvelâ, kabinede bir tecanüs görmüyoruz. Bu ademi tecanüs, efkardaki ittiratsızlık cümlemizin muvacehesinde şu sahnede görüldü: Maarif Nazırı Dr. Rıza Tevfik Bey söz söylüyor, onun söylediği söz kabine azasından diğer birinin reyine tevafuk etmiyor, sözü kestiriliyor. Onun yerine başkası söz söylüyor. (Handeler) daha bir meclis huzurunda varid olacak suale karşı verilecek cevabın hududunu tayin etmemiş olan bir hükümet, milletin mukadderatını tayin etmek için vaziyeti ve icap eden hukuku tamamen tayin etmekten acizdir. Yani tayini şahıs ederek tetkikatını bir nevi tahlili kimyevi gibi yapmak istiyorum, onun için mazur görülür. Kabine erkanından Adliye Nazırı o zat zamanın bir Adliye Nazırı Olacak evsafı milliyeye malik değildir. Başka bir kabiliyette...

SADIK EFENDİ (Denizli) — Şahsiyata ne lüzum var? (Gürültü)

HÜSEYİN KADRİ BEY (Devamla) — Sonra kabine azası meyanında, doğrudan doğruya Divanı harbin yapacağı tetkikat neticesinde mahkumiyete maruz kalacaklarına da kani olduğum zevat var.

HARUN HİLMİ EFENDİ (Tekfurdağı) — Şahsiyat mevzu bahs olmasın.

HÜSEYİN KADRİ BEY (Devamla) — Binaenaleyh bu suretle, bundan evvelki kabineye vaki olan tarizatın kâffesi bunun hakkında da varidîdir. Tevfik Paşa Hazretleri hayatı siyasiyyelerinde güzel şöhretiyle yaşadılar. Bundan sonra da millet ve memleket kendilerinden hayırlı hizmetler bekleyebilir. Ancak bir kabineyi büyük gösterebilecek

TBMM KUTUPHANESI

olan şeyler, o kabineyi teşkil eden zevatın yüksek memuriyetlerde bulunmuş olan zevattan terettüp etmesiyle değil, fikir ve içtihatlarını telif ve tevhit edebilmiş erbabı iktidardan ve zamanın ihtiyacını tetkik etmiş zevattan terekküp etmesine mütevakkıftır. Daha şu sahnede kanaatlarını pek mütebariz bir surette görmüş olduğumuz zevatla teşriki mesaî etmiş olmaları, kendi şöhreti şayialarına rağmen kuvvet ve kudretlerini küllî zafa uğratmıştır. Bu hali zafide hükümetin memleketin mukadderatı atiyesini hüsnü tedvir edebileceğine itimadımız yoktur. Binaenaleyh fırkamız namına hükümete ademi itimat beyan ederiz.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Muhterem refiklerim; mensup bulunduğum teceddüt fırkası "lideri" olan Saruhan Mebusu Muhtereminin beyanatı üzerine bendeniz de kabineye bilâ kayıtı şart itimat beyan etmekteyim. Ancak bir iki maruzatım vardır ki, fırkamızın fikir ve içtihadatından tamamen ari ve beridir. Bundan dolayı fırkada bulunan rüfekayı muhtereme beni af buyururlar.

Kabine kendi programında izalei mazlumiyetle telafii mazlumiyete çalışacağını vaad ediyor. Bu kelimeyi burada kayıt ediyorum. Eğer izale-i mazlumiyetle telafi-i mağduriyete derhal ve derhal çalışacağız; demiş olsa idiler pek ziyade memnun olacaktım. Efendiler, bu "çalışacağız" kelimesi, takdir buyurulur ki pek müphim bir kelimedir. Yapılacak şeyler okadar büyüktür ki kabineden, derhal çalışmalarını bendeniz, diğer arkadaşlarım namına değil, kendi namıma temenni edeceğim.

Efendiler, üç dört sene zarfında memlekette bir çok vakayı zuhur etmiştir. Ve bendenizin vicdanında emniyeti katiyye vardır ki, bu vekayiin tahaddüsünden bir çok Türk arkadaşlarım benim kadar müteessirdirler. Bendenizin pek çok Türk arkadaşlarımdan gördüğüm nimetleri çoklarından görmemişim. Hatta benim Mebusluğa intihabım öyle bir zamana tesadüf etmiştir ki o esnada Ermeniler rey vermekten istinkâf etmekte idiler.

İşte böyle bir zamanda ben, yalnız Türk reyleriyle Mebus intihap edildim. Türklerin dahi Ermenilerle beraber bir çok masailin derhal hallini talep ettiklerine emniyeti katiyyem vardır. Biraz evvel Artin Efendi biraderimiz bir çok şeyler söyledi ve kendileri de pekala buyurdular ki : Bunu adalet namına ve Türkler namına da talep ediyorlar. Bendeniz de iştirakimi beyan etmek istiyorum, beni intihap eden Türkler namına ve benim mensup olduğum necip Ermeni kavmi namına ve mensup bulunduğum devlet namına devletin payidar olması namına talep ediyorum ve onu yapacaklarına da emniyetim vardır "bakiyyetüs süyuf" kelimesi kullanıldı. Bakiyyetüs süyuf kelimesinin ifadesinden de Ermenilerin bir kaç tanesi, bir kaç bin tanesi, bir kaç yüz bin tanesi, belki ötede berede kalmışlardır.

Efendiler, bunların kısmı azamı kadın ve çocuklardır. Bunların halleri pek perişandır. Bunlar her vakit için, her dakika için zannedersiniz ki hala mahkumdur. Adalet ışığı göründü ve mütareke ilân edildi. Fakat onlar henüz gelmemiştir. Henüz bunlar zincirler altında bulunuyorlar. Filanın evinde, filanın köşesinde, filanın odalığı, hizmetçisi olarak bulunuyorlar. Efendiler, bunları söylemek pek acıdır ve hepimiz takdir buyurursunuz. Bunlar hakkında nasıl bir kanun teklif edeceklerse etsinler. Nasıl bir ev vereceklerse versinler, bunların haline bir çare bulsunlar.

Bunların hali yalnız emirlerle olmaz. Bunların hali, büyük büyük meblağlar tahsis ederekten ve şedit şedit emirler vererekten ve mahbus ve mahkûm bulundukları mahallerden bir an evvel almakla olur. Ve bilhassa şu kış esnasında iaşesi için, iskânı için lâzım olan mebaliği vermektir. Çünkü Ermeni milletinde namus bittiği gibi servet de kalmamıştır. Namuslarımız ayaklar altına alındığı gibi ("namusları vardır" sadaları gürültü)

Yalnız temiz bir kalbimiz kalmıştır. Baki kalanlar talep ediyorlar ve rica ediyorlar ki : Bu şeyleri derhal versinler. Nitekim Artin Efendi Hazretleri de beyan buyurdular. Şu baki kalan ve şehit olmayan Türkler sulh masasını temizlemek arzu ederlerse bu meseleleri sulh masasına oturmadan evvel hal buyurmalıdırlar.

Yalnız sözlerimi bitirmezden evvel bizim arkadaşlardan bazıları hakkında bir iki söz söylemek isterim Evet bir kaç zatı muhterem, ki aramız da bulunmuyorlar ve ikisinin de her nerede bulunduğu malûm değildir. İkisinden birisi Elhamdülillah sağdır. Onlardan birisinin ismi zikredildiği halde diğerlerinden hiç bahsedilmemiş olması hiç bir vakit doğru olamaz. Necip Van Mebusu Varamyan Efendinin dahi maat teessüf öldürülmüş olduğu tahakkuk etmiştir. Bunların hatırlarına ilelebet hürmet edeceğiz. Kabahati de hiç bir şey değildi. Kabahati yalnız Ermeni milletinin salahını talep etmekti. Bunların hatırası her zaman bizim fikrimizde kalacaktır. Bundan sonra Türklerle ermeniler bu memlekette beraber yaşıyacağız ve onlarla beraber eski kabinenin eski ittihat ve terakki cemiyeti mezkuresinin, melunesinin yapmış olduğu harabeleri imar edeceğiz. ("Sen de o cemiyetin azasındansın" sadaları)

("Müzakere kâfi, kâfi değil" sadaları)

REİS — Söz almış olan zevatın esamisi şunlardır : Fuat Bey, Şemsettin Bey, Emin Bey, İlyas Sami Efendi, Hamit Bey, Abdullah Azmi Bey, Hasan Rıza Paşa... ("Devam ve kâfi" sadaları)

ÖMER ŞEVKİ BEY (Sivas) — Yetişmezse müzakereye yarın devam ederiz.

REİS — Müsaade buyurunuz efendim. Söz almış olan rüfekayı muhteremenin esamisi çoktur. Kendiliğimden mü-

TBMM KUTUPHANESI

zakerenin devamına mani olamam. Riyaset, kifayet teklifi vuku bulunca, heyete arzedip verilecek karara göre harekete mecburdur. Binaenaleyh müzakerenin kifayeti talep ediliyor. Kifayetini kabul buyuranlar el kaldırsın :

FUAT BEY (Divaniye) — Devam hakkında söyliyeceğim.

RIZA BEY (Bursa) — Kifayetten maksat nedir?

REİS — Kifayetten maksat reye geçmektir.

FAZIL BERKİ BEY (Kengiri) — Kifayet ve ademi kifayet hakkında söz söyliyeceğim.

EMANUEL KARASU EFENDİ (İstanbul) — Efendim, memleketin hali malumdur... (Gürültü)

REİS — Söz almadan söyliyemezsiniz. (Gürültü, "söyleyemez" sadaları)

EMANUEL KARASU EFENDİ (İstanbul) — Bu cihet hakkında, bu mesele hakkında..

REİS — Söz almadınız, söz söyliyemezsiniz Karasu Efendi. Buyurunuz Fuat Beyefendi.

RIZA BEY (Bursa) — Türklerin bütün hukukuna tecavüz edilmiştir. Bunlara cevap verilmiyecek midir?

EMANUEL KARASU EFENDİ (İstanbul) — Müzakere devam edip netice vermeli.

SEYYİD YUSUF FAZIL BEY (Asir) — Efendim, söz almadan söz söylenmez.

FUAT BEY (Divaniye) — Efendiler, refiki muhteremim Kadri Beyefendi bendenizin ismimi zikr buyurdular "ehli salip" sözünü söylediler. Bendeniz ne demek istediklerini doğrusu anlıyamadım. Eğer bendenizin ifadatı sabıkamdan, milletimizin bir ehli salip ordusu karşısında olduğunu iddia eylediğimi zannettilerse rica ederim bu zumu tashih buyursunlar. Bendeniz hiç bir vakit böyle bir fikirde bulunmadım. Asrımızın ehli salip asrı olmadığı bilirim. Yalnız bendeniz muharip hükümetler bizimle beraber imza etmiş oldukları mütarekenameye hürmetsizlik ediyorlar; dedim. Bu hürmetsizlik, gerek Osmanlı Milletinin izzeti nefsini ve gerek bu sebepten dolayı bütün ehli İslâmın kalbini kırar ve bu, bir haktır. Efendiler; haksız muamele herkesin kalbini kırar ve herkes, bütün alemi beşeriyyet haksızlığın tamamiyle aleyhindedir.

Acaba her hangi bir haksızlığa karşı; Amerika ve Avrupa'nın hissiyatını nefretkarane ibrazına hakkı vardır da alemi İslamın yok mudur? Elbette vardır. Bilhassa o haksızlığın; itikaden ve manen merbut oldukları, mukaddes tanıdıkları bir makama karşı vuku bulması daha ziyade müstelzimi inkisar olur. Binaenaleyh bendenizin fikir ve maksadım bundan ibarettir. Rica ederim yanlış zehaba gitmiyelim.

Şimdi, asıl meseleye rücu ediyorum. Bendeniz altı maddelik bir sual ile hükümete karşı isbatı mevcudiyet ettim. Bu suallerime karşı Hariciye Nazırı Paşa Hazretleri bir celsei hafiyye teklif buyurdular. Bendeniz diyorum ki : Bütün Cihanın açık, dürüst ve aleni bir siyasete yürümekte olduğu bir sırada bizim hala edvarı sabıkaya mahsus olan tarz ve şekilde gizli ve hafi bir siyaset ve diplomasi arkasında gezmemiz doğru olmasa gerektir. Bilhassa elimizdeki mütarekenamenin mevaddı sarihtir. Bunlar Türkçe ve Fransızca olarak tanzim edilmiş olmalı, çünkü elimizdeki resmi nüsha Türkçe'dir. Hamdolsun hepimiz Türkçe biliriz.

Bu mevaddın içinde gizli ve hafi bir şekilde tefsir ve tevil olunacak yahut tefsir ve tevili bir takım Heyetlere havale edilecek bir şey yoktur, bendeniz görüyorum. Mesele açık ve sarihtir. Mütarekename yirmi dört maddeden ibarettir ki en büyük maddesi üç satırı tecavüz etmiyor ve hepsi açık mesailden bahs ediyor. Biz bunları alenen de tefsir edelilir, mealine vakıf olabiliriz. Bunun hakkında akidinin diğer tarafını teşkil eden Devletler ve onların memurini taliyyesi marifeti ile dermeyan olunan mevad nedir? Biz bunları burada münakaşa edebiliriz. Buna bir mani görmüyorum. Filvaki bu mütareke akd olunmazdan evvel, İzzet Paşa Kabinesi bir hafi celse ile bize mütarekeyi kabul etmek için bize istinad etmek, yani Heyeti Muhteremeye, Kuvve-i Teşriiyyeye istinad eylemek ihtiyacında idi. Çünkü vereceği söz, Millet namına olacaktı. Millete bu mütarekeyi imza ettirecek esbabı hafiyen söylemek hakkını haiz idi. Bugün, böyle bir vazifet karşısında bulunmuyoruz.

Sonra bendeniz, Hariciye Nazırı Paşa Hazretlerinin bu hususdaki tekliflerine taaccüb etmekte iken, Maarif Nazırı olduklarını şimdi anladığım Zatı Muhterem Hazretleri, Millet namına büyük bir acz ve meskenetle bu kürsüye çıktılar ve biz mağlubuz, galip ve mağlup arasında fark vardır, ne yapılsa kabul edeceğiz? dediler. Böyle bir hal ve söz, bu Milletin şimdiye kadar ruhunda doğmamıştır. Affederler; kendi şahıslarını yüksek tutarım- Bu Milletin ruhunda şimdiye kadar tekevvün etmemiş bir cebanet ile karşımıza çıktılar. Milletimiz cebin değildir. Milletimiz ölmeyi bilir, fakat şerefle ölmeyi bilir. Ölmek haktır, lâkin şerefle ölmek haktır, evet, şeref arkasında ölmek haktır.

Efendiler; galip ve mağlup; bizim bildiğimiz bir mütarekename akd ve kabul edinceye kadardır. Mütareke kabul edilip bir takım ahkâm tespit olunduktan sonra, galip ve mağlup kalmaz. Galip ve mağlup ne ile taayyün eder? O mütarekename mucibince kimin menfaatı tezayüd ediyor, kimin menfaatı muhtel oluyorsa, galip ve mağlup ne ile taayyün eder? O mütarekename mucibince kimin menfaatı tezayüd ediyor. Ve mütarekename akd olunduktan sonra onun tatbikatında öbür taraf galip idi, binaenaleyh kendisine göre tefsir edecek; biz, bir takım fedakarlıkta

TBMM KUTUPHANESI

bulunacağız, sözü varid olmaz. Eğer böyle bir söz varid olursa, mütarekename manasız kalır. Mademki biz onların her biçtiklerini giyecektik, o halde ne için mütareke akd ettik? Acaba böyle hiç faydası olmayan bir fiili bu kadar külfetle ihtiyar eden, böyle vahi bir şeyle iştigal eyleyen biz mi idik, onlar mı idi? Mademki sonradan ihlal edeceklerdi, niçin böyle bir mütareke akd ettiler? Yahut da bu mütarekenamenin hiç bir hukuk temin etmeyeceğini biliyorduk, niçin öyle mütarekeye vazı imza eyledik?

Eğer bu Hükümet, bu mütarekenameye bir kıymet vermiyorsa böyle bir mütarekenamenin mevcudiyetinden niçin bahs ediyor, niçin onu tefsir ettirmek istiyor? Bir mütarekenameyi tefsir etmek, yeni bir mütareke akd eylemek demektir. Halbuki öte tarafta bir hakkı mükteseb var. Bu hakkı mükteseb karşısında Hükümet, kendisini ne vaziyette görüyor? Mütarekename üstüne mütarekenamemi akd edecek? Elindeki sarih bir mütarekenameyi tefsir etmek için bir eşkali gayrı kanuniyye vücude getirmek isteyen bir Hükümet, yarın sulh masasında bu Hükümetin hukukunu, vaziyetini muhafaza edemez.

Bendeniz hiç bir fırkaya mensup değilim. Bu Memlekette fenalık edenlerin hepsinin düşmanıyım. Memleketin hayır saadeti evham ile, acz ile olmaz; meskenet ile de olmaz. Memleket, hukukuna sahip olmalı ve her zaman kendisini müdafaa etmelidir. Bugün Amerika, Avrupa, bütün cihan, hak ve hakikat arkasında koşuyoruz; diyor. Aceba aynı fiili kendisini tekrar ederek bir hafta evvel akd ettiği mütareke ahkâmını kendisi çiğnemekten, o muahedeyi kendisi yırtmaktan utanmayacak mı? Elbette utanacaktır. Fakat onu utanacak mevkie getirecek Hükümet lazımdır. İtilâf, Almanya'yı muahedatı düvelliye ahkamını ayak altına almış; diye muaheze ediyor. Ondan dolayı mahvediyor, mahvetmiştir. Biz aciziz, miskiniz, mağlubuz. Onlar galiptir; onlar ne yapacaksa yapacaklar; demek cebanettir. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Milleti kat'iyen cebin değildir; bu cebaneti kat'iyen red ederim. Böyle olmaz Biz, bu mütarekenin ahkamı sarihasını mutlaka tatbik edeceğiz, diyecek, onu utandıracak mevkie getirecek bir Hükümet lâzımdır. Hükümette kuvveti kalb olmalıdır.

Evet biz bugün istimali silah edemeycek bir vaziyetteyiz; fakat istimali hukuk edecek bir vaziyeti hiç bir zaman gaib etmeyiz. Mademki bu asır, hak ve adalet asrıdır. Hak ve adalet esası dairesinde hukukumuzu her vakit müdafaa edebiliriz Fakat ağlamayan çocuğa süt vermezler, ağlamalıyız. Hükümet, cihana protesto etmeli, geçirdiğimiz şu on beş gün zarfında Hükümet Amerika ile muhabere yollarını açmalı idi ve elyevmde açmalı, demelidir ki: bu üç Hükümet, her devleti temsil eden bir şahsın imzası ile elimize bir mütareke verdiler, fakat memurini taliyyesi ile mütareke ahkâmını tecavüz etti. Biz ise böyle diyecek yerde ne yaptık? On beş kişilik bir Heyeti tefsiriyye teşkil ettik. Onbeş kişi yirmibeş maddeyi hiç olmazsa yirmi dört günde tefsir edecek, yirmi dört gün sonra karar verecek. O karar Millete arz olunduğu zaman, bütün Memleketimiz tahtı işgalde bulunacaktır. Bir haftada payıtahtımızı ve Memleketimizin en mühim kısımlarını işgal ettiler.

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Sözlerini kesmeye salahiyetimiz yoktur. Fakat tefsirden bahs ediyorlar. Yanlış anlaşıldı. Tefsir denilmedi. Bir tatbik Komisyonu denildi. Onu nazarı dikkate alsınlar.

FUAT BEY (Devamla) — Müsaade buyurunuz efendim. Bendeniz tatbik ve tefsir komisyonlarının ikisinden de bir şey anlamam. Bendeniz; eşkali Hükümet içinde, mütarekenamelerin Komisyon marifeti ile icra edileceğini işitmedim.

Bendeniz bunda da izharı cehil ederim. Bendenizin bildiğim, mütarekename ahkamı sarihtir. Mütarekenamenin -hangi maddesidir? Bilmiyorum- bir maddesinde diyor ki : Memlekette muhilli asayiş ahval zuhur ettiği takdirde, düveli mütelife Kuvayı işgaliyye çıkarabileceklerdir. Memleketimizde asayişin muhtel olduğuna dair hiç bir şey görmüyorum. Memlekette asayişin muhtel olduğuna dair ne var? Bugün Almanya'da, Avusturya'da, Rusya'da asayiş muhteldir. Dünyanın her tarafında asayiş mehteldir, fakat bizim Memleketimizdeki asayiş "Londra"daki asayişe rekabet edecek derecededir. Memleketimize asayişi muhil ne var? Ondan başka mütarekenamede hiç bir fıkra görmüyorum ki İtilaf Hükümetlerinin Memleketimize kuvvet ithaline, Memleketin bir çok kısımlarının işgaline salahiyet versin. Bendeniz diyorum ki : suallerime cevap verilmemiştir. Bu meseleyi Hükümet layıkı veçhile nazarı dikkate almamıştır. Ve almayacaktır. Bendeniz itimadımı, bu memleketin hukukunu bihakkın temin ve takip edecek olan bir Heyeti bu Memlekette vücut bulmasına kadar muhafaza edeceğim.

MUSTAFA REŞİT PAŞA (Hariciye Nazırı) — Mebusu Muhterem Hazretleri teşkil olunan Komisyonun tefsir komisyonu olduğunu beyan buyurdular. Halbuki ifadei çakeranem tefsir komisyonu değil, tatbik komisyonu suretinde idi. Çünkü bir çok taraflardan metalip vukua geliyor; meselâ İngilizlerin matlabları var, Fransızların matlabları var, İtalyanların matlabları var. Bunların hepsini tevhid ederek işe bir sürat vermek ve bir güne ihtilaf suhuruna mahal vermemek için bu Komisyonu teşkil ettik. Zannederim ki takdir buyuruluyor, bunda itiraz edecek bir nokta yoktur. Tefsir Komisyonu değildir. Tefsirden bahs ettiğim zaman eğer mütareke ahkamını tefsir etmek istiyorsanız, o vakit celsei hafiyye akd edelim, dedim. ("Kâfi ve münasip" sadaları)

TBMM KUTUPHANESI

REİS — Müsaade buyurunuz. Evvel emirde müzakerenin kifayeti meselesini halledelim, esasen burada da kifayet talebini havi bir takrir vardır. Ademi kifayete taraftar olanlardan bir tanesine Nizamname mucibince söz vermeye mucburum.

FETHİ BEY (İstanbul) — Hükümetten sonra bir Mesubun hakkı kelâmı vardır. Ona hakkı kelâm vermenizi rica ederim.

REİS — Tabii efendim. Evvel emirde Heyeti Muhtereme, müzakerenin kifayetini talep ediyor. Onun için aleyhinde de bir zata söz veriyorum. Ondan sonra kararınızı verir, müzakereye devam edersiniz.

TAHSİN RIZA BEY (Tokad) — Efendiler, söz sırası bendenize geldiği sırada, filhakika müzakerenin uzamasından dolayı, kifâyet ve ademi kifayet meselesi mevzuu bahs oldu. Bugün Memleketin bulunduğu şu hali elim karşısında bizim uhdemize terettüb eden vazifenin azametini hepimiz müdrikiz. Kabine Meclisi Milliden itimad istiyor. İtimad edilirse vazifesine devam edecek, itimad edilmezse Kanunun Esasi Ahkamınca sukut etmesi lâzım gelecektir. Fakat itimad etmek, itimad etmemek meselesi, vicdanlarımızın üzerinde o kadar ağır bir vazife, o kadar ağır bir mesuliyet tevlid ediyor ki, biz o mesuliyetten bir an kendimizi kurtarabilmek için bendeniz derim ki : Kim söz istiyorsa bu kürsüye gelmeli ve arkadaşlarımı tenvir etmeli ve artık söz kesildiği, kimse söylemediği zaman da reye müracaat edilmelidir. Yoksa olabilirki benden sonra on beşinci hatibin ifadesi ile Meclis tenevvür ederek Memlekete hizmet etmek ihtimali mevcut oldukça müzakerenin böyle mühim bir zamanda kifayetine karar verilmez.

REİS — Şimdi reye koyuyorum : Müzakerenin kifayetini kabul edenler ellerini kaldırsın. (Eller kalkar)

Ellerinizi indiriniz, Müzakerenin devamına taraftar olanlar ellerini kaldırsın... (Eller kalkar)

Ekseriyetle devamına karar verildi.

TAHSİN RIZA BEY (Devamla) — Rüfekayı muhtereme; uzun senelerin seyyiatı idaresinden ve son senelerin de icraatı feciasından mütevellid bir vaziyeti elime karşısında uhdemize terettüb etmiş olan vazifeyi, yalnız bir takım evhama ve hayalata, yahut hatiplerin belagatlarına tabi olarak değil; muhakememizin, aklı selimimizin esbabı maddeyeye müstenit olan kanaatlarına istinad ederek ifa etmemiz lâzım gelir. Bendeniz Kabinenin teşekkülünü müteakip şimdiye kadar itimad ve ademi itimad meselesi hakkında, diyebilirim ki hemen uyku zamanları hariç olmak şartı ile her dakika vicdanımda, Hükümetin lehinde ve aleyhinde vuku bulacak hadisatı muhakeme etmek sureti ile mücahede ettim ve mücahedatımı, bütün tetkikatımı maddi sebeblere istinad ettirmek istedim. Meselâ: falan zat iyi imiş, felan zat şöyle imiş. Bendeniz bununla kanaat etmek istemiyorum. O zatın bugüne kadar geçmiş olan hayatı siyasiyyesindeki tezahüratı ve o tezahüratın tevlid ettiği esbabı maddiyeyi bularak ondan mülhem olan bütün kanaatlarımı esbabı maddiyeye istinad ettirmek istiyorum.

Fakat bu itimad meselesi hakkındaki kanaatımın mesuliyetlerini izah etmezden evvel Kabinenin sureti teşekkülündeki ahvali tetkik ettim. Filhakika İzzet Paşa Hazretlerinin istifası etrafında bir çok kıylükal oldu. Meşrutiyet hilâfında hareket edilmiş, edilmemiş sözleri işitildi. Fakat bendeniz diyorum ki :

Bu tarihe karışmış olan hadise hakkında bugün en kıymetdar dakikalarımızı işgal etmeyerek bunu atiye talik edelim. Yalnız hazır olan Kabinenin sureti teşekkülünde, Kanunu Esasimize ve ananatı Meşrutiyetimize ne dereceye kadar riayet edildiğini tetkik edelim ki Kabinemizin bundan sonra da Kanunu Esasiye ve ahkamı Meşrutiyyete riayet edip etmeyeceğini istidlal edebilelim. Tevfik Paşa Hazretleri, Kabinenin teşkiline memur buyuruldukları vakitlerde pek alâ biliyorlardı ki kendileri de Ayan azası oldukları halde bu Memlekette bir Meclisi Mebusan vardı. Kabineleri teşkil ederken hiç bir zaman Meclis mevzuu bahs olmadı ve kimse ile müzakere edilmedi. Mütebahhir filozofumuzun da dahil olduğu şu Kabinede, kendileri ulumu siyasiyye ve hukuku siyasiyyeyi pek alâ bildikleri için aceba bu teşkil edeceğimiz Kabinemiz Meclis ile hali temasa gelmiş midir. Diye onlar tarafından da bir ikaz vaki olmamış. Demek oluyor ki Kabinenin sureti teşekkülünde ananatı Meşrutiyyete riayet edilmemiştir. Amma diyeceksiniz ki Kanunu Esaside Kabine Reisi ile Makamı Ali-i Meşihatı tayin etmek hakkı münhasıran Zatı Hazreti Padişahiye aittir. Şüphesiz öyledir. O, Hakkı Humayunu Hazreti Padişahidendir. Diyeceklerdir ki, mademki Hakkı Humayunu Padişahidendir, Artık Kabine Reisi Meclisle temas ederek, Meclisten alacağı kuvvetle, bütün Milleti temsil eden bir Heyetin müşaveresi ile, teşkil edeceği Kabineyi bu suretle techiz ederek kuvvetli bir Kabine haline koymak ihtiyacında idi. Bittabii kendileri idrak ederlerdi.

Fakat Kanunu Esaside buna dair madde yoktur; diyecekler. Bu, bütün Mileli meşrutada ananatı meşruta haline gelmiş ve hatta Kanunu Esasinin mevaddı mektubesinden daha mukaddes bir surette riayet edilmiş bir haktır. Nitekim kabinenin itimad reyi almak için de Meclisi Mebusana gelmesine dair Kanunu Esaside bir kayıt yoktur. Demek ki ananatı Meşrutiyyetin birisine riayet edilmiş, fakat diğerine riayet edilmemiştir; efendiler.

TBMM KUTUPHANESI

Kabine azayı kiramının içlerinde ilk defa kendilerini görmekle şerefyap olduğum bir çok zavat var. Hakikaten gerek tanıdıklarımın ve gerek tanımadıklarımın iffetinden, cidden Memleketin en temiz evledları olduklarından, bendenizin katiyen şüphem olmadığı gibi kimsenin de şuphesi yoktur ve zannedirim siz de şüphe etmezsiniz. Fakat efendiler, böyle bir devirde böyle bir anı hevlnakde, yalnız temiz ve afif olmak kifâyet etmez. İş görmek için mücehhez olmak lâzımdır. İş görmek için iş görebilecek evsafı, teczihatı hamil olmak lâzımdır. Refiki Muhteremim Hüseyin Kadri Bey -gerçi maksadları o suretle değildi- Ali Haydar Efendi Hazretlerinden bahs ettiler. Eğer Ali Haydar Efendi Hazretleri adliye Nezaretinden daha mühim ve daha ali olan Makamı Ulyayı Meşihata intihab buyurulursa idi herkesten ziyade bendeniz iftihar ve takdis ederdim. Çünkü kendilerine bütün Memleket, bütün evladı vatan indindeki mevki-i ilmileri, mevkii takvaları, mevki-i fadıl ve irfanları çok yüksektir. Fakat Kapitülasyonları lağv etmek üzere gideceğimiz sulh Konferansında, yirminci asrın icabatını ihtiva edecek bir Adliye Nazırı değildir. Bunu, itiraf etmemiz lâzımdır. Sonra bugün beynelminel iktisadiyat en mühim mevki, hatta Milletlerin âdeta hayatı derecesinde bir mevki ihraç ettiği halde, bendeniz Maliye Nezaretinde, beynelminel iktisadiyatta mevki sahibi olmuş bir zatı görmek isterdim.

Velhasıl efendiler rica ederim, demin de arz ettim. Her birisi hakkında hürmetimiz, tazinatımız baki kalmak şartı ile fikrimizi artık bu dakikada serbest söylemeyecek olursak bilmem nerede söyleyeceğiz? Bendeniz Kabine Heyeti Muhteremisinin hakikaten afif, namuslu, güzel zatlar olduklarını takdirle beraber, bu Kabine Memleketin üzerine yüklenmiş olan barı fecayii kaldıracak kuvveti haiz değildir. Bunun delili, bendenizden evvel söz söyleyen Hutebayı Kiramın bütün tafsilatı ile zikr ettikleri veçchile mütareke ahkamını vikayeye kadar kudretyab olamamalarıdır. Kabineyi teşkil eden zevatın namuslu ve güzel zatlar olduğunu itiraf etmekle beraber, Kabine mütecanis bir Kabine değildir. Bizim yapmış olduğumuz mütarekename sabık müttefiklerimizin yapmış oldukları mütarekeye nisbetle çok hafiftir. Bunu ağlayarak ve fakat memnuniyetle telakki ettik.

Fakat ne görüyoruz efendiler? Hükümet o mütarekename ahkamını bihakkın muhafazaya muktedir olamamış, nihayet memleket, tedrici bir işgal tehlikesine maruz kalmıştır. Diyorlar ki: Tatbik komisyonu teşkil ettik, bu komisyon mütareke ahkamını tatbik edecektir. Efendiler, bir taraftan memleketler işgal olunuyor. Hükümet halâ komisyonlar teşkiliyle meseleyi tesviye etmek istiyor. Bu münasebetle size meşhur bir zatın darbı mesel hükmüne geçmiş bir sözünü hatırlatacağım :

"Eğer bir işin olmamasını arzu ederseniz komisyonlara havale edin."

Memleket bir taraftan işgal ediliyor. Bazı gazetelerde hakkı hakimiyyetimize müdahale edilmek hazırlıkları olduğunu okuyoruz. Meselâ, erzaka narh koymak, Jandarma getirmek gibi, bir çok şayialar işitiyoruz. Maatteessüf evvelce işitilen şayiatın biraz sonra tahakkuk etmesi nazarı dikkate alınırsa, yarın bu şayiatın gerek kabinenin sureti teşekkülünde icabat ve ananatı meşrutiyyete riayet edilmemesini, gerek mevcut olan en müsait bir mütarekename ahkamını celadetle, tecellütle müdafaa ederek onu memleketin daha ziyade nefine hadim bir surete ifrağ etmekten sarfı nazar, bilakis onu bizim aleyhimize tatbiki karşısında aciz bulunarak komisyonlar teşkil etmesi ve nihayet kabine erkanının her birisi muhterem olmakla beraber -tekrar ediyorum- mütecanis bir fikir ve mesleğe sahip olmamaları itibariyle bendeniz bu kabineye itimat beyanında mazur bulunuyorum.

FETHİ BEY (İstanbal) — Bendeniz bu bahse hiç bir suretle iştirak etmek istemiyordum. Fakat Maarif Nazırı Beyefendinin mütareke hakkında işaret buyurdukları bir noktayı cevapsız bırakmayı da muvafık görmedim. Ne yapalım bu mütarekeyi de bizim hükümetimiz yapmadı, muharebeyi de biz yapmadık; dediler ve sözlerinden, mütareke fena şeraitle yapılmış ise onun tatbikatından mütevellit kabahatlar da onu akdeden hükümetindir; gibi bir mana çıktı, zannederim. Sonra yine meclisimiz tarafından vaki olan itirazata cevaben : Mütarekenamede, herhangi bir lüzum üzerine işgal hakkı mevcut olduğuna dair bir maddenin bulunduğunu ima etmek istediler. Ve bir de üssül hareke tabiri kullandılar. Mütarekename de üssül hareke kaydı da yoktur. ("Üssü bahri kaydı vardır" sadaları) Üssü bahri kaydı da yoktur. Bendeniz herkes gibi mütareke ahkamının hilafı intizar bir surette Bayitahtı Saltanatı Seniyyede tatbik edilmesinden mütehayyir idim ve İngiliz Amiralinin de burada mevcudiyeti esnasında buna nasıl meydan verildiğine hayret etmekte idim. Fakat, kabinenin portparolu olmak üzere beyanı fikreden muhterem filozof rıza tevfik Beyin ifadatı da gösteriyor ki bu, o kadar şayanı hayret bir mesele değilmiş. Çünkü, muhterem Maarif Nazarı Beyefendi, henüz mütarekenamenin mevaddı asliyyesini bilmiyorlarmış.

Buyurdukları üssül hareke maddesi mütarekenamede yoktur efendiler. İşte takvimi vikayı burada, lütfen okuyunuz, üssül hareke maddesi yoktur. Buyurdukları herhangi bir noktayı işgal tabiri, hiçbir zaman İstanbul'un bugünkü haline kaabili tatbik değildir. Binaenaleyh eğer hükümet bu fikir ve zan ile hareket ediyorsa ecnebilerin bundan istifade ederek memleketimizi yavaş yavaş işgalı askerî altına almalarına katiyyen hayret etmemek lâzım gelir. Bendeniz

TBMM KUTUPHANESI

beht ve hayretimi geri almak vaziyetinde bulunuyorum. Çünkü mütareke ahkâmını henüz daha okumadıklarına hükmetmek lâzım geliyor. Bu, en mühim mevaddı esasiyyedir.

Ondan sonra, Taksim Kışlasının işgali için yine Meclis tarafından vaki olan bir itiraza cevaben Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri : Orada zaten Fransızların malıdır; Dediler. Bu nasıl lakırdı? Bir defa Taksim Kışlası ile Meydanı, bir Osmanlı Şirketine Maliye Nezareti tarafından devredilmiştir. Şirketle Maliye Nezaretinin de iki yüz bin liralık sermayesi vardır. O şirket Osmanlı Şirketidir. Ve fakat o şirketin içerisinde Fransız sermayesi bulunmuş olmakla hiç bir zaman Fransız Hükümeti Askeriyyesi o şirketin emval ve emlakine Vazıyed edemez. Şirket, Osmanlı şirketidir ve Maliye Nezaretinin de onda hissesi vardır. Eğer bu mülahazaya binaen Taksim kışlasının işgaline müsaade edilmiş ise, buna da teessüf edilmek lâzım gelir. Binaenaleyh mütarekeyi yapmış olan kabine vazifei vataniyyesini ifa etmiştir. Temenni ederim ki yeni teşekkül etmiş olan kabine de o mütareke mevaddını hüsnü tatbik suretiyle vazifei vataniyyesini ifa etsin.

MEHMET SADIK EFENDİ (Denizli) — Efendiler, bendeniz çok söylemiyeceğim. Ve şahsiyattan da bahsetmiyeceğim. Bu gün memleketin ruhu mukadderatıyle, bugün Devletin ruhu hayatıyle hareket ediliyor. Yani mevzubahs oldur. Binaenaleyh burada bir takım eşkal ile, furuat ile vakit izae etmek doğru değildir. Herkes mahkeme-i vicdanına müracaat ederek, memleketin menafii aliyyesini düşünerek, ona göre hareket etmek lâzım gelir ki hepimizde de bu vardır. Bendeniz de fikr ve vicdanımı arzedeceğim. Tabiatıyle beş altı günden beri bu mesele, herkesin fikir ve dimağını işgal etmektedir. Biz, bundan daha mühim ve büyük bir zaman, şu mevzu bahsimiz olan meseleden daha büyük bir mesele geçirmedik; zannediyorum. Şöyle buhranlı bir zamanda, maat teessüf muharebenin mağlubiyyetimizle neticelendiği bir hengamda; mütareke akdedildi. Mütareke neticesinde mahasım devletlerin zabitleri, askerleri memleketimizde bulunduğu bir sırada; öyle eşkal ile, furuat ile, ihtilafat ile hareket etmek, buhran üzerinde buhran tevlit eylemek memleketin menafii aliyyesinden olamaz.

Sonra, bazı arkadışlarım da şahsiyattan bahsederek hem faziletini, hem şahsını, hem ilim ve irfanını kayıt ile devletçe daha büyük makamı işgale layık olduğunu söyledikleri adliye Nazırı Efendi Hazretleri hakkında kapitülasyonlardan bahsederek zamanı hazır ile mütenasip değildir; dediler. Bu, ne demek? Böyle lakırdı olur mu?.. Bendeniz, hükümet heyetinin içinde en ziyade faziletkâr olan bir zat hakkında söylenilen sözü protesto ederim. ("İştirak ederiz" sadaları)

Mesele, asıl ruhu madde şuradadır: Memleketimiz içinde mütarekenamenin ahkamı tatbik edildiği hengamda, düveli mutelifenin asakir ve zabitanı memleketine girdiği bir zamanda böyle ihtilâf ile vakit geçirmek Fatih Ordusunun İstanbul'u ihata ettiği zamanı hatıra getirmektedir ki, ben bunu zül addederim.

Menafii milliye zımmında, mazaratı cüziyyeyi irtikab caizdir; kaidei esasiyyesi nazardan dür tutulmamalıdır. Keza şu kaidei esasiyyede dür tutulmamalı: O da Padişahın reaya üzerinde tasarrufu, maslahata menuttur; kaziyei esasiyyesidir ki işte o hükmü şeriat her vakit caridir. Siyasette de, şeriatta da, idarede de işte bu kaziyelerin ahkamı daima caridir. Ne kadar ilim ve siyaset ahkamı almış olsanız, hukuku esasimiz dediğimiz ilmi hukukun bu gibi kavaidi esasiye ve umumiyyesinin ahkamından hariç değildir. Öyle ise memleketin menafii aliyyesi nazarı dikkate alınmak itibariyle itimat, ademi itimat gibi salp ve icabı, nef ve isbatı mutazammın iki hüküm beyninde devranı mütelaa edildiğinde artık burada itimat edilirse şöyle, edilmezse böyledir; diye herkes fikir ve mütalaasını yürütecek, tabiidir ki menafi-i aliyyei memleket neyi iktiza ediyorsa o yolda rey verilecektir.

Bendeniz diyorum ki; bu kabinenin devletin umurunu dûşu hamiyyetine almış, Padişahı Alem Penah Hazretlerinin itimatını kazanmış, millet huzurunda, mebusan huzurunda, gelerek arzı endam ediyor, itimat verin, vermeyin, diyor. Programında, şöyle başladık, böyle yapacağız; diyor, şu halde bizim için lâzım gelen nokta şudur ki yapacaklar mı, yapmıyacaklar mı? Yapacaklarını ümid ediyoruz. Çünkü, bütün devlete, millete, Padişaha karşı bunu yapmağa çalışacaklarını vaad ve deruhde etmişlerdir. Biz, intizar edelim; mütarekenin ahkâmını tatbikte kusur edilmez, menafii aliyei memleket müdafaa ve idare edilir ve diğer umuru idare-i devlet hüsnü tedvir olunursa hükümet devam eder. Bunu görmediğimiz takdirde her vakit millet-vekillerinin, Kanunu Esasî mucibince hakkı olduğu üzere bir istizah takriri takdimiyle kendilerini ıskat etmek her vakit elimizdedir. Şu halde böyle buhranlı ve tehlikeli bir devirde arzı endem eden kabineyi ademi itimat ile ıskat etmeyi bendeniz menafii aliye-i vakaniyyeye muvafık görmüyorum. Binaenaleyh bunlara itimat edelim, intizar eyleyelim. Diyorlar ki; biz iş başına geçeli beş gün oldu. Tabii beş günde bir şey yapılamaz. İki günü zaten merasimle geçti. Üç günde ne olur? Menafii millet dairesinde ahkamı mütareke tatbik ediliyor mu, edilmiyor mu? Bunu anlamak için hakkı murakabemiz her zaman mahfuzdur. Şu halde bırakalım, itimat edelim. Cenabı Hakkın Tevfikatı İlahiyesine mazhariyetlerine dua edelim. Şu milletin hiç olmazsa böyle bir zamanda maslahatı, menfaati temin edilsin.

TBMM KUTUPHANESI

Biz, kendimiz milletle hükümeti icraiye arasında bir kabiliyetsizlik hissini cihana anlatmayalım. İttifak ve ittihat ile o Padişahı alem penahinin etrafında, o şecere-i tubayı Osmaniyette müttehit olduğumuzu anlatalım. Bize Kuranda böyle emrediyor. Memleketin maslahatı da buna amirdir. Binaenala haza vifak ve ittifak ile hareket ederek cihana büyük bir millet, muharebede mağlup olmuş isek de, namusu milleti vikaye etmiş şanlı bir Millet olduğumuzu menafii aliyemizi muhafazaya cidden azim ve cezim ve rezim ve kast ettiğimizi cihana gösterelim. Eğer bizim Hukuku Mukaddesemizi, o medenî dediğimiz milletler böyle bir hengamda çiğneyecek olurlarsa -ki ben zannetmem- çünkü medeniyeti hazırai meşrutiyyeti iki yüz sene ilan etmiş olan ve onlarla beraber bulunan devletler nasıl olur ki bu gün cihanı alemi İslâmiyenin merkezi siyasisi ve meshebesi bulunan Hükümeti Osmaniyenin ve bu toprakta sair anasırın hukukunu ceffel kalem yırtıversinler. Ben bunu onların siyaseti, medeniyyetiyle münasip görmem ve itikat ediyorum ki onlar bizim hukukumuzu temin ederler. Şayet etmezler ise bu millet de namussuz ölmekten ise namuslu ölmekten kaçınmaz. Ve namus dairesinde o zaman her şeyi yapar, kendi hukuku Osmaniyyesini muhafaza eder. Binaenaleyh hükümete itimat edelim. Rica ederim, siz de itimat ediniz. Mesele kapansın. ("Kâfi" sadaları)

REİS — Şemsettin Bey, söz sırası sizindir.

ŞEMSETTİN BEY (Ertuğrul) — Sarfı nazar ediyorum. ("Kafi" sadaları)

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Efendim, evvela mebusini muhteremeden Hafız Mehmet Beyefendi, kabinenin, mütarekenamenin tatbikinde ihmal edildiğini beyan buyurdular. Bunu katiyyen kabul edemeyiz ve böyle bir ihmal de vaki değildir. Meselede zannediyorum ki bir sui tefehhüm vardır. Komisyondan bahsedildi. Malumu aliniz mütareke yapılan devletler müteaddittir. Teklifler bir taraftan İngiliz Amirali, bir taraftan Fransız Amirali bir taraftan İtalyan Amirali tarafından geliyordu. Bunları tevhit etmek, vuku bulan metalibi yalnız bir taraftan çıkarmak için ve kendi memurlarımız da bulunmak suretiyle yapılmış bir komisyondur. Yoksa başka bir şey değildir. Sonra Mebusini muhteremeden bazıları jandarmaya polise müdahele edileceğinden, memurlar geleceğinden bahsettiler. Şimdiye kadar böyle bir talep de vukua gelmemiştir.

Diğer taraftan bazı mebusini muhtereme vukua gelen mazalimden, bir unsurun hakimiyeti devri geçtiğinden bahsetiler. Zannederim ki programımız tetkik buyurulacak olursa manzurunuz olacak ki memlekette, hukuku siyasie de, bilâ tefrik umum milletlerin, umum anasırın hakkı hakimiyetinde musavatı temin etmekten bahsedilmiştir. Başka bir şey yoktur. Birinin değerine tefevvukundan bahsedilmemiştir. Gerçi çok uzun süren bu harp zamanında bir çok hatalar vukua gelmiştir. Bu, gayrı kaabili inkârdır. Fakat bunu da itiraf etmeliyiz ki efendiler, her unsurla beraber Türk unsuru da pek büyük mezalim görmüştür. Binaenaleyh bu zulmü Türk milleti ika etmiş değildir. Yalnız, umumu temsil eden bir heyet tarafından vukua gelmiştir ki umum anasır, umum milletler bunu kabul etmezler. Ve kendi zimmetleri olarak da telakki etmezler. Binaenaleyh hükümetin de bu gün vazifesi, his hakim olan bir şerde hakkaniyet kalmıyacağı cihetle, hissi bir tarafa, garaz ve intikamı bir tarafa bırakarak ve yalnız kanunu hakim ederek adalet dairesinde tetkikat yapmak ve herkim olursa olsun bu mezalimden mesul olanları tahkik edip meydana çıkarmak ve mesul etmektir. Bundan başka da hiç bir maksat takip edilmiyecektir. Bunun için lazım gelen heyeti tahkikiyyeler teşkil edilmiş ve icap ettikçe de teşkil edilecektir. Sui teheffüm hasıl olmak üzere bunları arzetmeğe mecburiyet hissediyorum.

REİS — Buyurun Emin Bey.

MEHMET EMİN BEY (Musul) — Sarfı nazar ettim.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Efendiler, her mütefekkir Osmanlının beş altı seneden beri bir seyli huruşan gibi harp vekitalin sürüklediği beşeriyyeti, beşeriyeti mecnune diyeceğim; evet harp müddeti devam ettikçe o beşeriyet, muhteriz beşeriyet arkasında sürüklenen dehalar, hikmetler, dimağlar, mantıklar, bu gün bütün felaketler, emri vaki olduktan sonra keenne bütün hissi dimağileri yeni avdet ediyor, yeni görüyorlar. Evvel emirde bütün o kütleler yedi yüz milyona baliğ olan beşeriyet, bütün hissiyat üzerine hereket etmiş. Aklı, mantıkî şeylerin hepsinden tecerrüt etmiş. Bu gün bir netice görüyor ve o neticeyi muhakeme ediyor. İşte o netice önünde biz de bu gün bulunduğumuz hal içinde soğukkanlılıkla şu yes aver hali görüyoruz. Efendiler, vatanın istiklâl ve selâmetine matuf olan hükümeti hazıranın atiye ait olmak itibariyle, beyannamesini Meclisi Ali selamlıyor. Mademki memleketin selameti atisini temine hadimdir, asarına intizar ederek arkadaşlarımın itimat fikrinde olanlarından bir kısmına iştirakle ve asara intizaren Meclis de ruznameyi müzakereta geçer.

Lâkin arkadaşlar burada hükümeti hazıranın da, beşeriyyeti hazıranın da, bütün akıl ve mantığın hilafında yegane hakikatin tahassülü kürsüsü olan bu kürsüde efendiler eğer maziden ibret almak lâzım ise, açık söyleyelim. Biz hakikatleri sebkederek, ketmederek hiç bir çareye, hiç bir şifayı acile vasıl olamıyacağız. Binaenaleyh bütün mesailde vicdanın sadasıyla hakikati görmeyi her ferdi mütefekkir düşünür, o yolda sülük eder. Bendeniz de işte o hakikati gerek kabine meselesinde ve gerek kabine meselesi dolayısiyle Maat teessüf iki Kabine de şu hale maruz kalıyor her iki kabine de bunu sükutla geçiştiriyor. Bendeniz bu

TBMM KUTUPHANESI

münasebetle hem evvelki kabineyi ve hem de şimdiki kabineyi şiddetle muaheze ediyorum. Çünkü dûşu mesuliyetlerine mahmul mesailden birine bu şekilde tariz edilir de sükut ederlerse noktai nazarları da o yolda tecelli eder ve o yolda yürürler ve hakikaten uzak kalırlar ve her vesileden bil istifade arkadaşlarımız, asırlardan beri kadim vatandaşlarımız, hadisatı maruzanın en elim bir meselesi olan tehcir meselesini ileri sürüyorlar. Bendeniz de kemali itidal ile evvelâ hükümeti hazıraya, sonra Heyeti Aliyyenize, sonra heyeti beşeriyyeye bu meselenin hakikatini söylemekle ve hiç bir hisse maruz olmayarak hakikati bütün aleme söylemekle vicdanımı tenzih etmeyi en büyük bir vazife biliyorum.

Efendiler, arzettiğim gibi biz sürüklendik ve beşeriyyetin bir seyli huruşanı içinde bu gün buraya geldik. Selamet ve itidal ile bakıyoruz: Burada ne yaptık? Artin Efendi ve onunla hem fikir olan arkadaşlarıma bir iki meselede, her mütefekkir Osmanlı gibi iştirak ediyorum. O da tehcir meselei zailesi ile tafsilat ve müfredatındaki feccatı ve aynı zamanda mütacasirlerinin şiddetle teczıyesini her mütefekkir teslim eder. Ve ben de iştirak ediyorum ve hükümeti hazıranın icraaatı atiyyesine en bahir delil olmak üzere bu mütecasirleri yakaladığı yerde saikalar, yıldırımlar gibi gitsin assın, ne yaparsa yapsın. Fakat bundan sonra ancak doğruluk ile insan yaşar.

Efendiler; bu mesele bir katil mi idi, yoksa bir mukatele mi idi? Bunu huzurunuzda tesbit edeceğim. Türkleri tenzih ettiler. Bütün efradı milleti tenzih ettikleri o cinayatı azimeyi, resmî bir ağızla ben de tekrar ile tesbitini rica ediyorum. Bu cinayet mi idi, yoksa mukatele mi di? Bendeniz bütün vicdanımın sadasıyla bütün beşeriyyeti hitab ederek diyorum ki, talî mesaili, furuatı, taftilatı acı, elim, feci olmakla beraber, bunun mebadisini, zannederim ki kimse parmak basarak kayıt etmedi. Bu ahval mebdeinde bir mukatele idi. Efendiler, bunları bilmek Meclis ve Hükümeti hazıraya ve bütün beşeriyyete lâzım ise müsaadenizle bendeniz de bu hakikatleri bütün açıklığı ile şurada arzedeyim. Yani sinirlenmeyin.

Efendiler, seferberliğin bidayetinde Osmanlı namı mübecceli altında toplanan dindaş ve gayrı dindaş, vatanlarını seferberlik dolayısıyle askere davet etmiş ve askere davet ettiği zaman en iyi, en sağlam silahları Ermenilere, Rumlara vermiş ve hudutlarına göndermiştir. Ben gözümle gördüm. En fena, pejmurde silahları da vatandaşlarım olan, mümessili bulunduğum Memaliki Şarkiyedeki Kürt Vatandaşlarımıza vermiştir. Hükümet, Ermeninin hissiyatından, kadim vatanı hemcivar kardeşliğinden emin olmuş ve en iyi silahları onlara vermiş ve onları hudut mahallerinde bulundurmuş idi. Bu hakikat inkâr olunamaz. Efendiler, bu meselei meşume nasıl başlamıştır? Mebus olarak içimizde bulunan Artin Efendi arkadaşımız bazı mebusların isimlerini yad ederken, kendileri itidal sahibi olduğundan, ne için ötekilerini yad etmediler? Hepimizin hakikat olarak bildiği bir şeyi söyleyeceğim. Karakin Efendi, elan müsellah olarak Rusya içindedir. Seferberliğin bidayetinde Hükümeti Osmaniyyeye karşı çeteleri ile beraber Van'a hücum etmiştir. O zaman ortada daha başka bir şey yok idi. Demin ismi hürmetle yad edilen Papazyan Efendi ve bendeniz içinde idik. Dinleyin, daha ortada hiç bir şey yok iken Hükümeti Osmaniyyeye ültimaton şeklinde ki hâlâ dosyalarda mevcuttur. Amali milliyyleri hakkında...

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Amali milliyyeleri ne imiş? onu söyleyin! (Gürültü)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Sözümü kesmeyin, söylüyorum ve söyleyeceğim. Şu telgraf, şu müracaat, resmî dosya evrakı arasında mevcuttur, maffuzdur. Yedi sekize baliğ olabilecek olan mevaddın hülasatan hatırımda kalmış olanları şudur:

Bu gün artık mevaid ile geçirilecek devrede olmadığımızdan, ermenilerin elli seneden beri kendi aralarında amali milliyye namına takrir ettiği maksatını siyasiyyeyi Hükümeti Osmaniyyenin katiyyen kabul etmesini istiyoruz. Etmediği takdirde "telgrafın tabirini iftira etmeksizin aynen söylemeyen alçaktır doğru söyleyeceğim" müsellah kuvvetlerimizle Rusya'ya müsellehan muavenet edecek gayrı müsellah kuvvetlerimizle de mesaili dahiliyyeyi, vazaifi hükümeti daima işgal ve işkal edeceğiz; diyordu. (Gürültü)

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Yani hakkı tabiisini istiyordu, Vilson'un prensiplerini istiyordu. (Şiddetli gürültüler)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Efendiler, yalnız yazmakla değil, başına topladığı müsellah yirmi bin kişilik kuvvetle hiç bir şey olmadan maat teessüf söylüyorum Van'ı işgal etti. Orduyu Osmani, Rus Ordusu ile Van'ı işgal eden Ermeni kuvveti arasında onbeş gün muhaberesiz kaldı. Kumandanı Halil Paşa'dır. Müracaat edilsin, sorulsun. Vali Cevdet Bey'dir; müracaat edilsin, sorulsun. Cevdet bey orduda kalmış. Bir tarafı Rus ordusu tehdit ediyor, bir tarafı da Van'ı işgal eden Ermeniler. Ahali İslâmiyyenin Osmanlılık namına yemin ederek temin ederim ki mevcut nüfusu umumiyyesinin yüzde yetmişi mahvolup gitmişlerdir. Kadınlar, çocuklar mahvolup gitmiştir. Mukatelenin mebdei böyle başlamıştır efendiler.

Evet diyorlar ki: Makasıtı milliye hakkımızdı, bu gün "Vilson" veriyor, hakkımız var bu kürsüi hakikat varken, hürriyeti efkâr ve Kanunu Esasî varken, her hak temin edilmiş iken, silâh ile bu hak istenilmezdi. Bilhassa her

TBMM KUTUPHANESI

tarafımız düşman çemberiyle muhat iken, dahili bir unsur ve hususiyle sekiz yüz senelik sadakatından emin olduğumuz bir unsur -Artin Efendinin sözü şimdi geliyor- asayişsizlikte temini menfaat etmek ancak namussuzlara aittir. Namuskâr olanlar asayişten istifade ederler. Namussuzlar ise asayişsizlikten istifade ederler. Demek o çete hakkını ancak Artin Efendinin söylediği düstur ile istemiş. Hükümeti Osmaniyyenin kabl ve canına sapladığı şu silah, kendisi içinde nefret ve istikrah ettiğim feci şekilde neticelenmiş. ("Bravo" sadaları)

SADIK EFENDİ (Kütahya) — Hakikati bütün kainat bilsin.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Efendiler, mesele bununla da kalmamıştır. Arzettiğim fecaat karşısında, zannederim sözü fazla uzatıyorum, sizi fazla dilhun etmek istemem. Demin yüreğimden fevran eden, kopan sadayı hakikat şudur ki, vatanımın sefaleti elimeye uğraması da, yine Ermeni meselesini işhat ile söylüyorum. Muş Mebusu Keygan Efendi hakikati söylesinler. Üçümüz beraber idik. Van Mebusu Papasyan Efendiye Muş'ta, arkadaş gel gidelim, Meclisin içtima vaktidir, dediğim zaman, başına topladığı müsellah adamlarla gözüm ile gördüm asayişi memleketi ben idare ediyorum. Bizim vazifemiz buradadır. Asayişi memleketi ben tutuyorum dediğinin ikinci günü dağa gitmiş, bizim Muş'un arkasındaki cebelde toplanan ve şimdi maat teessüf söylüyorum, Rusya'ya firar edenlerden madasının tenkili, on tabur askerle ancak kabil olabilmiştir. Efendiler, ben de itiraf ediyorum, sekiz yüz sene bir milletle beraber yaşayan, hiç bir zaman bir milletin hukukuna tecavüz etmez. İnsaf edelim; hakikati söyleyelim, bu gün insaf günüdür. Emanuelidi Efendi dediler ki yüreğimde bir yaradır, onu söyleyeyim Hükümeti Osmaniyye harica ilânı harp ederken dahilde de ilânı harp etti.

Efendiler, dünyayı titreten, koca itilafın bütün muazzam efvahı nariyyesine karşı koyan Osmanlı Ordusu dahilde ilânı harp etse bugün emin olduğu Rum vatandaşlarına böyle mi muamele eder di? Bu gün söz söylemek hakkını bırakır mı idi? Bırakmazdı. Ben diyorum ki bunlar iftiradır. Bunlar mazlum Osmanlıların, İslâmların bugünde sukünetinden istifade edilerek Onları mezellete düşürmek için kullanılan yanlış silahlardır. Buna beşeriyyet ve hiç kimse aldanmaz. (Şiddetli alkışlar)

Efendiler, hükümeti hazıraya hülasa olarak arzediyorum ki programına Artin Efendi'nin metalibini benimle müşterek olarak kaydetsin, çünkü biz müşterek Vatanın evladıyız. Şahsım itibariyle söylüyorum, ben fikren de onlarla müşterek olduğumuzu iddia ediyorum. Artin Efendinin beyanat ve amalini kaydederken Muş Mebusu İlyas Sami'nin de beraber kaydetsin.

Ben de onunla beraber söylüyorum ki, evet meselei sabıka-i menhusa fena bir meseledir. Lâkin o mukateledir. Ona mütecasir olan Müslüman, Ermeni kim olursa olsun, ejder gibi başı kesilecek, ezilecek adamdır, böyle kaydedilsin diyorum. Öyle ihkakı hak etsin diyorum, başka bir şey demiyorum. Hükümet bu suretle telakki etsin ve cihanı medeniyyet ve beşeriyyet de bilsin ki bu gün cihanın bütün mukadderatını tayin eden İngiltere dahili havzasında nan ve nimetiyle büyüyen, perverde olan bir çok hukuka malik olan bir unsur kendisine ihanet etse yapacağı şey taş demir gülleler yağdırarak onu tedip ve imha etmek olurdu. ("İrlanda'da olduğu gibi" sadaları) Lâkin Osmanlıların hamaseti milliyyesi, toprağında hakkı olan böyle milletlere, böyle muamele katiyyen yapmamış ve yapmıyacaktır.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Aman doksanbeş mukatelesini söylemeyiniz.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Onu demiyorum.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Yalnız Van ile biter mi zannediyor sunuz? Türkiye yalnız Van değildir. (Gürültüler) Adana kıtalini.. gürültüler.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Efendiler, hülasa olarak bu ciheti de... (Gürültüler)

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Öyle kayıt... (Gürültüler)

RIZA BEY (Bursa) — Aman devterine kayıt et!.. (Gürültüler)

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — İşte ruhu görünüz. Katliamı yapan böyle ruhtur. (Gürültüler) çekmece takırtıları)

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Efendiler, bizim için bu gün bu vatanı azizi müşterekin müşterek eller, müşterek fikirler ile yarasını tedavi edecek gündür. Onun için ben metalibimizin ayrı ayrı gayeler takip etmesini Heyeti Umumiyyemizin selameti namına, muzır buluyorum. Onun için uzlaşmak ve meselenin feci olan kısmını lanetle yad etmek ve hakikat olanlardan ayrılmayarak ve açık olarak mütecasirlerinin mücazatını talep etmeyi bütün gayrı müslüm vatandaşlarıma teklif ediyorum. Bu gayeye, bu teklife bunları davet eyliyorum. Onlarda zaten bundan ayrılmazlar. Çünkü pek münsif bildiğim ve öyle bulduğum Artin Efendi ile beraberim. Mütecasirlerin tecziyesini istiyoruz. Ve bu meseleyi böyle geçip kapatıyoruz. Sair maddî meseleler ve vesikalar ibrazıyle Meclisi işgal etmek istemiyorum. Bunu başka bir vakte bırakıyorum. Hükümeti hazıranın beyannamesine gelince atiye ait selamlanacak...

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep) — iki söz söyleyeceğim efendim.

REİS — Müsaade ediniz. Sözünü kesmeyiniz efendim.

TBMM KUTUPHANESI

İLYAS SAMİ EFENDİ (Devamla) — Efendim, hükümeti hazıranın beyanamesine gelince: Arzettiğim gibi hükümet, atiye ait ve selâmlanacak bir beyanname getirmiştir. Meclis, muvaffakiyet duasını yüreğinden tekrar ederek atiye havale ediyor. Yalnız iki şeyi söylemeden, tesbit etmeden bu kürsüden aşağıya inemiyeceğim. Çünkü vicdanım bana emrediyor efendiler. Aaah, aah diyeceğim; Biz hükümet değiştirmek ve kumandan değiştirmek belalarını çok çekeceğiz. Efendiler, bakınız, Hükümeti esbakaya harbin ilanını atfettik; hükümeti sabıkaya da mütarekenin akdini atfediyoyruz; artık mesele yok diyoruz. Vallahi bu, bir hakikattir. Fakat bu şekilde yarın benim de bir hatam olur ise, onu takip eden hükümet de bunu ben yapmadım; derse o vakit biz böyle ileriye gidemiyeceğiz. Mütareke Hükümeti hazıranın elindedir. Maddeleri de sarihtir. Ona riayetkâr olmalı. Diğer Hükümetleri ile yüzleşmeli, o devletler ile en şerefli, en haysiyetli bir şekilde uzlaşmalıdır. Ne eksik kalıyor? Ruhu tecellüt kalıyor. Evet, ruhu tecellüt eksik kalıyor kalıyor. Biz, buraya vazı imza etmişiz hakkı sarihimiz budur ve hakkı sarih kanunumuz budur. Biz mağlubuz. Fakat, şanlı, şerefli bir mağlubuz. Biz haysiyet şiken muamelata katiyyen tahammül edemeyiz. Binaenaleyh siz buna, bu mütarekeyi riayet ediniz; demeli. Yoksa mütarekeyi o yaptı, bu yaptı, demeyi ben doğru bulmadım. Ve doğru bulmuyorum. İkincisi; hükümeti hazıranın mevkii namına kendilerine söylüyorum. Bilhassa nezaheti ruhuna, samimiyetine hiç şüphe etmediğim Reisi Vükelâ Paşa Hazretlerine diyorum ki: Bir heyette ki mücanesei ruhiyye yoktur, O, ancak Allah'tan dua ile idareyi umur eder. Binaenaleyh heyette tecanüsü temin etsinler. Yoksa ben itimat taraftarıyım.

HALET BEY (Erzincan) — Müsaade ediniz efendim, söz söyleyeceğiz. ("Kâfi" sadaları)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — İlyas Sami Efendiye cevap vereceğiz. Söz söyleyeceğiz. (Gürültüler "kâfi" sadaları)

REİS — Müsaade buyurun efendim.

MATYOS NALBATYAN EFENDİ (Kozan) — Müsaade buyurun efendim, söz istiyorum, söyleyeceğim. (Gürültüler)

HALET BEY (Erzincan) — İlyas Sami Efendi hakkıyle söylediler. Artık söyleyecek sözümüz kalmadı, sözümüz yoktur.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Bendeniz az söylüyeceğim. (Gürültüler)

REİS — Biraz da bana bırakın efendim. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Rica ederim efendim, dört sene de ikinci defa söyliyeceğim. ("Kâfi" sadaları, gürültüler) Efendim, rica ediyorum. Dört beş senedir ikinci defa söz istiyorum. (Gürültü)

REİS — Müsaade buyuyrun efendim. Söz vermek benim hakkım değildir, Heyeti Umumiyyenin hakkıdır. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Hayır efendim, öyle değil, Meclis, esasen söz isteyenlerin hakkı kelamını tasdik buyuruyor. Zaten az söyliyeceğim. Meclisimiz hakkı kelamı tasdik buyurdu. ("Öyle, evet" sadaları) Rica ederim, bırakın söyleyeceğim. (Gürültü) Kısa söyliyeceğim, müsaade buyurun. Meclis de kabul etti.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — Ben de söz isterim efendim.

REİS — Nalbantyan Efendi kürsüye buyurun. (Gürültüler)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — Neden efendim? Bizi hakkı müdafaadan mahrum mu edeceksiniz, (Gürültüler) edebilecek misiniz (Gürültü)

HALET BEY (Erzincan) — Afedersiniz, size pekalâ söylettik ve dinledik. Herkes söyledi.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Müzakere açıldı. Söylesin hakkıdır. Buna karar verdik ve kabul ettik. (Gürültüler)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Evet, zaten kısa söyleyeceğim. (Gürültüler)

REİS — Rica ederim efendim, biraz sükûnet. Efendiler, Meclisin ve müzakerenin devamına karar verdiniz. Şimdi kifayesi tekrar mevzu bahs olmuyor. Müzakere bir defa tabii bir müddet devam eder. Müzakerenin devamına dair bir talep vaki olunur, bunun üzerine ademi kifayesine dair mütalaa dermeyan olunur ve tasvip edilir ise müzakere bir saat, ve iki saat daha devam eder... (Gürültü) Müsaade buyurunuz.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Müsaade buyurun, Halet Bey sözlerinden sarfı nazar ettiler.

HALET BEY (Erzincan) — Bendeniz hakkı kelamımı muhafaza ediyorum efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Söz isteyenlerin esamîsi Mecliste okundu ve Meclisçe de kabul olundu. Şimdi söz benimdir.

HALET BEY (Erzincan) — Hayır. Bendenizin sözüm de var. Hakkı kelâmım vardır. Daha evvel söz benimdir.

REİS — Rica ederim efendim, hepiniz sükûnetinizi muhafaza eder iseniz vakit ziyaına mahal kalmaz. Şimdi müzakerenin devamı lehinde söz söylemek istiyorlar. Onun için ve o noktadan söz veriyorum. Binaenaleyh bunu tasvip ederseniz esasa geçeriz. Etmez iseniz müzakere kâfidir.

TBMM KUTUPHANESI

Müzakerenin devamını talep ediyorlar. Noktai nazarınızı söyleyiniz efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Efendim, ben müzakerenin ta iptidasında söz istedim ve sonra Meclisi Alinize arzedildi, kabul olundu. Bu gün onların söylediği gibi ben de söyliyeceğim. Dört buçuk senede yalnız ikinci defa söylüyorum. Arkadaşlarım bunu çok görmesinler. Benim sedama alışmadınız ise bilmem her halde söz söylemekliğimi sizin hukuku rüfekatınızdan bekliyorum. Elbet sözlerimi söyliyeceğim efendim.

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Elbet söyliyeceksiniz, hakkındır.

REİS — Efendim, müzakerenin devamını arzu edenler lütfen el kaldırsın. (Eller kalkar) Ellerinizi indiriniz efendim.

Müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen el kaldırsın :

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Dört sene meseleyi nasıl faslettiysek yine öyle faslediyoruz. Yine öyle yapıyoruz.

REİS — Lütfen ellerinizi indiriniz efendim. Tereddüt ediyoruz. Bunun için müzakerenin devamını arzu edenler lütfen ayağa kalksınlar efendim... (Ayağa kalkılır)

Lütfen oturunuz efendim. Müzakerenin kifayetini isteyenler lütfen ayağa kalksınlar...

Lütfen oturunuz efendim. Tereddüt var. Tereddüt olunca Nizamname mucibince müzakere devam eder. Binaenaleyh Nalbantyan Efendiden evvel Halet Bey vardır. Halet Beye söz veriyorum.

HALET BEY (Erzincan) — Söz isteyenler söylesinler de ben sonra söylerim, efendim.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Kozan) — Efendim, bendeniz vaktimizin kıymetini, ehemmiyetini takdir ediyorum. Onun için ne hissi ne şahsi söz söylemek istemiyorum ve ne de süzümü uzatmak arzusundayım. Kabinemizin projesinin idarî, mantıkî olduğunu takdir ederek kendilerine itimad reyi verilmesi taraftarı olduğumu arz ettikten sonra diğer şeylerden bahs edeceğim.

Burada İlyas Sami Efendi biraderimiz gayet mühim bir mesele hakkında beyanı mütalaa buyurdular. Her zaman muzmerlerini izah etmek için muazzab olduklarını gördüm ve bugün de şu kürsüde fikirlerini izah buyurdular. Bunun için teşekkür ederim. Memleketimizde püyan olduğumuz büyük dertlerimizden birisini ve hatta birincisini teşkil eden ve dahilî mesailimiz arasında bulunan, anasırı Hiristiyaniye meselesi ve bu meyanda da ermeni meselesidir. Bu mesele, Avrupa'nın pek çok nazarı dikkatini celb etmiş ve bugün hakiki Vatandaş olan bütün Osmanlıları meşgul eylemiştir. Şu hale rağmen görüyorum ki, ne vakit bu mesele mevzuu bahs edilir ve bu bahse parmak basılırsa arkadaşlarım derhal , bunlar ufak tefek dahili ehemmiyetsiz meselelerdir, böyle ehemmiyetsiz meselelerle iştigale mahal yoktur; diyorlar. Fakat bendeniz affınıza mağruren diyeceğim ki : Mızrak çuval içerisinde gizlenemez. Bu ciğersuz dava sert ve müdafaa olunamaz. Bu mesele dahilî ve gayet ufak tefek mesele değildir. Bilâkis gayet mühlik bir meseledir. Hatta diyeceğim ki: Bugün cihanı heybet ve fecaatı ile tedhiş etmiş titretmiş bir meseledir. bundan bahs etmemek, Osmanlılığın ne idare meselesine ve ne de bugünkü ve yarınki siyasetine muvafıktır.

MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (Hudeyde) — Ehemmiyetsiz diyen olmadı.

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla) — Diyen oldu. İlyas Efendi buyurdular ki: Meselenin asıl tahaddüsü, şarkî Anadolu'da vaki olmuştur. Yani hudutta olmuştur ve bu da şu suretle tevellüd etmiştir. Şöyle olmuştur; dediler. Bendeniz bunu tarihe bırakıyorum. Muhakematı adilane bunu meydana çıkaracaktır. Bu mesail hakkında şöyle oldu idi, böyle olmadı idi, diye şimdi itiraz etmeye mahal yoktur. Bunu sonra anlayacağız. Bu iddia bendenizce muteber ve mütehakkık add edilmemekle beraber şimdi, farzı muhal olarak, İlyas Efendinin müddeasını aynen kabul etsek -ki bunu aynen kabul etmek hak ve selahiyetinde değilim ve zannederim Meclis de değildir. Çünkü birimizin şahadeti veyahut bendenizin itirazatım buna kâfi değildir- o zaman İlyas Sami Efendiye sorarım; orada bir çete çıksa ve vukuat yapsa o civar sekenesi de bu vukuata iştirak etse ve teferruata müteallik gayrı meşru bir takım hareketlerde bulunsa, acaba böyle bir halin vukuu ta Memleketin her noktasında ve en hücra köşesinde bulunanların, meselâ Edirne'de, İzmit'te ve sahilde bulunan üç Ermeniye varıncaya kadar umum ermenilerin kaldırılıp imza edilmesini, namusunun büsbütün heder edilmesini, emlakinin müsadere ve yağma edilmesini icab ettirir mi? Bu hal, kavaidi umumiyeden hangisine temas eder? Bugün buradan bağırılıyor, deniliyor ki, bu fecayii Umum Osmanlılar yapmadı, bir zümrei kalile yaptı ve bu Memleketi ve bütün Osmanlıları bu uçurumlara o zümrei kalile sürükledi: deniliyor. İlyas Sami Efendide bu sözü demin bu Mecliste tekrar etti. Biz bunda methaldar değiliz; diyoruz. Fakat böyle şeylerde mantıkî bir kanun ve makul bir hizmet olmak lâzım gelir. Böyle bir zümrenin hırsı ile bir Milletin imhası lâzım gelmez. Acaba bu Memlekete karşı efkarı umumiyyenin veya galip olan Milletlerin ne yapması lâzım gelir? Gösterilen kaide ve iddialar mantık ve hikmete muvafık ve makul olmalı, Kanunlar adl ve daddan doğmalı. ilyas Sami Efendiden beklerim ki, hikâye ettiği vakayii bitirdikten sonra hiç

TBMM KUTUPHANESI

olmazsa bu suretle mahv edilen bir Milletin mahvını intaç eden bir meseleden dolayı tayip etmeli idi.

Hükümet demek, hakkı hakimiyyeti, hakkı adaleti, evsafı hakimiyyeti haiz olan bir kuvvet demektir. Milletin, Memleketin idaresini duşu mesuliyyetine alan bir Hükümet efradı meyanında iyi, kötü, hain, sadık her nevi efradı Millet olduğunu bilerek meydana çıkar. Bunlar meyanında eğer bir mücrim varsa cezasını ve hizmet eden varsa mükafatını verir. Bu, kaidei umumiyyedir. Şimdi ben söylemiyorum, acaba böyle bir halin vukuunu Hükümetin görmesi ile umum Ermenileri mücrim ad ederek bunlar hakkında böyle bir karar ittihaz edilmesi ne dereceye kadar doğru idi? Acaba heyecana mı gelmişler? Eşhas ve aşair hiddet ve heyecana gelir, fakat Hükümetlerin düsturu hareketleri daima adl ve itidalle idarei umurdur.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Bendeniz doğrudur demedim. ("Evet" doğru olamaz" sadaları)

MATYOS NALBANTYAN EFENDİ (Devamla) — Evet, doğru olamaz. Bu bir cürümdür ve bu cürmün sebebi yeganesi Ermeniler olduğunu söylediniz. Fakat yine soruyorum, ben ne yaptım? Binim gibi: bihadd ve hesab bigünühlar ne yaptılardı? Cürmü kim yapmış ise cezayı onlara tertip etmek lâzım gelir. Biz ermeniler, ecdadımızın bu Millete yapmış olduğu hizmetleri İlyas Sami Efendiye asarı ile gösterebiliriz ve bu Memlekete olan sadakatımızı kavlen değil, fiilen de isbat edebiliriz. Hali hazırımız için değil, ahfadımıza mazimiz ve hazırımız teminat verebilirdi. Fakat şimdi böyle bir zümre çıkıp muhayyel bir sebeble ve demin arz ettiğim gibi böyle bir şeyi yapması acaba bunların vücudunun bu hali tekrar intaç ettirmesi muhtemel değil midir? sonra Hükümet çıkıyor izharı aciz ediyor.

Biz çalıştık, fakat yapamadı; diyor. Rica ederim bir Hükümetin alemi medeniyyete karşı, bunu yapamadık; demesi kabul olunabilir mi? zannederim, Millet bunu kabul etmez. O halde cihanın o Milletin evsafı hakimiyyeyi haiz olup olmadığını mevzuu bahs etmesi lazım gelir. Bu Milletin, bu Meclisin şanı ve menafii memleket iktizası olarak, umumumuzun birazdan bu geçen fecayii itiraf ve tetkik etmek ve iddia olunduğu gibi bir sebebi hakiki göstermeden Memlekette lütfa müstahak iken bi gayrı hakkın imha edilen kimselerin haklarını aramak için Sadayı Umumiyi çıkarmak, kaabil olduğu kadar yükseltmek lâzım gelir. Bugünkü vaziyeti siyasiyye de bunu icab ettiriyor. (Hay hay sedaları) Dinî bir takım hissiyat ile söz söylemek hiç bir zaman bir Milletin atisini temin edemez. Betahsis şimdi biz, burada daima siyasî düşüneceğiz, siyasî söyleyeceğiz.

Fuat Bey biraderimiz gayet hisli, gayet hararetli sözler söylediler. Bendeniz de alkışladım. Fakat Millet karşısında daima iltizamı lâzım gelen şey, siyasettir. Milletin atisi bununla temin edilir. Onun için bendeniz diyeceğim ki : Şu kürsüden söz söyleyenler, Memlekette geçen fenalıkların cümlelsinin bila sebebi mantıkî, geçtiğini kabul etsinler. Her koyun kendi bacağından asılır. Benim evladımın cinayetinden dolayı beni hiç bir vakit Hükümet asamaz. Kesemez, mahv edemez. Bu kabul olunamaz. Ermeniler buna sebebiyet verdi; demek katiyen makulattan sayılamaz ve kabul olunamaz. Bu fikir, katan bir mevki tutamaz. Bunların müsebbiblerini cezadide edeceğiz, heder olan mallarını iade edeceğiz. Bugünde halâ vahşilerin elinde duran menkuhalarını, kızlarını, mini mini yavrucuklarını alacağız; diye bir tezahür göstermeliyiz. Alemi medeniyyete karşı hissiyatımızı, insaniyet hislerimizi ve mukaddesata karşı hürmetimizi göstermeyiz. Bu vücup, tahtı elzemiyettedir. Ben bunu menafii memleket namına söylüyorum. Ben Osmanlıyım ve Ermeniyim, Osmanlılığı ve Ermeniliği severim. Sonra bir Milletin kendi menafiini sevmesi, zannederim ki asar ile isbat olunur. Menafiimizi sevdiğimizi göstermek için de siyasî davranmalıyız.

İLYAS SAMİ EFENDİ (Muş) — Rica ederim, siz de söyleyiniz ki o havalideki çetelerin yaptığını da...

REİS — Rica ederim muhavereyi kesiniz.

ŞERİF PAŞA (Damat - Şurayı Devlet Reisi) — Efendim, müsaade buyurulursa arz edeceğim: Hükümet beyannamesini izah etti. Mebusanı Kiram tarafından da leyhte ve aleyhte bir çok beyanat vaki oldu. Binaenaleyh şu suretle mesele tenevvür ve tevazzuh etmiştir. Onun için Hükümet itimad ve ademi itimad kararının reye konulmasını talep ediyor. ("Ekseriyet yok" sadaları)

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — Reis Bey söz istemiş idim. Çünkü müzakerenin devamına karar verilmişti.

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Masaade buyurulurmu Beyefendi? Zannederim ki bu meselenin tehiri, menfaatı Memleket ile de kaabili telif değildir. Heyeti Muhteremece müzakerenin devam veya ademi devamı kendilerine ait olduğu için tabii bu babta bir şey arz edemeyiz. Yalnız, menfaatı Memleket namına, bu meseleye şimdi bir netice verilmesini talep ediyoruz.

REİS — Bugün öyle mi?

DİKRAN BARSAMYAN EFENDİ (Sivas) — Bendeniz memnfaatı Memleket namına sözümden vaz geçiyorum, başka arkadaşlar var geçerler ise şimdi rey verebiliriz.

REİS — Müzakerenin kifayetini reye koyuyorum.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — Reis Beyefendi; bendeniz söz istemiş idim. Buna tahakküm derler. Halâ tahakküm siyaseti devam ederse bunun neticesi iyi olmaz.

TBMM KUTUPHANESI

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Arada sui tefehhüm olmasın. Sözünüze müdahele etmiyoruz. Daha bir iki saat müzakerenize devamı kabul edebilirsiniz. Buna karşı bir diyeceğimiz olamaz. Yalnız bugün bu meseleye bir karar verilsin diyoruz. ("Müzakere kâfi" sadaları)

REİS — Tekrar müzakerenin kifayeti talep ediliyor. Müzakerenin devamı için söz söyleyecek var mı? ("Kâfi" sadaları) Müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen el kaldırsın (Eller kalkar) Ellerinizi indiriniz efendim. Müzakerenin devamını isteyenler lütfen ellerini kaldırsın.

Müzakerenin kifayetine karar verilmiştir.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — İki yüz kişi onkişi aleyhine karar veriyor. Ben bu kararı alkışlarım.

HASAN FEHMİ EFENDİ (sinop) — Emanuelidi Efendi, en çok söyleyen sizsiniz.

EMANUEL EMANUELİDİ EFENDİ (Aydın) — İlyas Sami Efendi söylesinler, biz cevap vermeyelim, öyle mi?

RIZA BEY (Bursa) — İbtida siz söylediniz. Memduh Bey, takrirleri okuyunuz.

REİS — Efendim bu babta verilmiş takrirler var, okunacaktır. Bu takrirlerden birisi alelade bildiğimiz takrirler gibidir. Diğer iki tanesinde, ifadei şifahiye mahiyetinde bir takım ifadatı garibe var. Burada okunabilmesi ihtimaline karşı, günahımı itiraf edeyim. Bazı kelime tashihatı yaptım; yani sansürlük ettim. Çünkü hakaret amiz kelimeliri muhtevi idi. Bunların okunmasına, riyaset namına, muvafak edemem. Tashihat kurşun kalemi ile işaret edilmiştir. Bu takrirleri -ki hakikatı itibari ile takrir mahiyetinde değildir- bu noktai nazardan okutmayacağım. Eğer bu noktalarda Muhterem Mebusların şikâyetleri varsa Divanı Riyasete arz ederiz. Yahut Mebusîni Muhteremeden mürekkep bir komisyon teşkil edelerek bunlar takrir midir, değil midir: diye orada tetkik olunur. bu, takarrür ettikten sonra okuruz. Fakat bendeniz bunları, Nizamnamei Dahilinin bahs ettiği eşkal dairesinde göremiyorum.

SADIK EFENDİ (Kütahya) — Reis Bey, imza sahibi kimdir?

TAHİR FEVZİ BEY (Taaz) — Bendenizin bir takririm vardır ki itimad reyi hakkındadır. Orada hükümetin programına konulması icap eden noktai nazarımı yazmışımdır. İster okunsun, ister okunmasın. Zaten Kabineye itimad ediyorum.

REİS — Verilen takrirler hep okunacaktır. Fakat bazı takrirlerin şekli, esasen takrir şeklinde değildir. Belki noktai nazarımda isabet etmemiş olabilirim. Kıraatında ısrar edecek olursanız Divanı Riyasete havale ederiz. Veyahut Mebusini Muhteremeden bir Heyet yaparız. Okunmak lâzım gelir; derlerse okuruz. Şu kürsü her şey için açıktır.

MUSTAFA FEHMİ EFENDİ (Hudeyde) Bu takrirlerin sahipleri kimdir?

REİS — Mesele, sahibinin kim olduğunda değildir, kendileri arzu ederlerse biziz; desinler. Takrir olarak asıl iki takrir vardır. Onları okutuyorum. Hükümet bunlardan hangisini tasvip ederse tabii ibtida onu reye koyarız.

İki takrir var efendim. birisi Babanzade Hikmet Bey ve rüfekası tarafından verilmiştir.

İbtida bunu okutuyorum :

Meclisi Mebusan Riyaseti Celilesine

Fırkamız namına serd olunan beyanat maksadımızı Kabineye iblağ eylemiş olduğundan beyanı itimad ile ruznamei müzarerata geçilmesini teklif ederiz.

18 Teşrinisâni 1334

Süleymaniye Mebusu	Sivas Mebusu
Babanzade Hikmet	Rahmi
Konya Mebusu	Konya Mebusu
Mahmut Şakir	Ahmet Hamdi
Sivas Mebusu	Amasya Mebusu
Ömer Şevki	Dr. Asım

REİS — Diğeri Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi tarafından verilen takrirdir; okutuyorum.

Meclisi Mebusan Riyaset-i Celilesine

İcra kılınacak sulh müzakeratında Hakimiyeti Osmaniyyeyi muallel olarak kabul etmemek ve mütareke mevadının tatbikatında ahkamı mütareke haricindeki muamelatı kabul etmemek şartı ile Kabineye beyanı itimad olunarak ruznameye giçilmesini teklif ederim.

18 Teşrinisâni 1334

Kütahya Mebusu
Abdullah Azmi

REİS — Takrirler hakkında Hükümetin bir mütalaası var mı efendim?

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Efendim, birinci takririm reye konulmasını teklif ediyoruz. Heyeti Muhterememiz ikinci takriri nazarı itibare alırsa bu bir nevi ademi itimaddır. Bunun o suretle nazarı dikkate alınması lazım gelir. Bu itibarla böyle mukayyed olarak itimad reyi kabul edemeyiz.

REİS — Hükümetin noktai nazarını dinlediniz. Şimdi evel emirde birinci takriri...

ABDULLAH AZMİ EFENDİ (Kütahya) — Bir sui tefehhüm hasıl oldu. İki kelime ile izah edeyim. Bendeniz takririmde: Sulh müzakeresinde hakimiyeti osmaniyyemizi muallel olarak kabul etmemek şartı ile.. diyorum. Şimdi bu

TBMM KUTUPHANESI

takrir kabul edilmezse bundan, muallel olarak kabul edileceği manası çıkar. ("Hay hay" sadaları) Yani muallel olarak kabul edilmemek şartı ile; diyorum, bunun mefhumunu bir kere iyice tetkik buyursunlar. Ondan sonra itiraz etsinler.

MUSTAFA ARİF BEY (Dahiliye Nazırı) — Efendim, müsaade buyurunuz. Zannediyorum ki her bir Osmanlı en evvel Memleketinin menafii ile alakadır. Binaenaleyh bu, memleketin menafii ile alakadar olan her bir Osmanlının en birinci vazifesidir. Bunu bir takrir ile takyidetmek bir ademi itimat meselesidir ve Hükümetin haysiyetini ihlal etmektir. Onun için kabul edemedik.

REİS — Evvel emirde Babanzade Hikmet Bey ve rüfekası tarafından verilen takririn reye vazını arzu edenler lütfen el kaldırsın. (Eller kalkar)

Lütfen indiriniz efendim. Bu fikrin aleyhinde bulunanlar lütfen el kaldırsın...

Binaenaleyh evvel emirde bu takriri tayini esamî ile reye koyuyoruz.

MEHMET EMİN BEY (Trabzon) — Ekseriyet yoktur efendim.

REİS — Ekseriyetin vücut veya ademi, reylerle taayün edecektir. Tabii ekseriyet yoksa ara, keenlemyekûn hükmündedir.

Ammare Mebusu Şükrü Beyden itibaren okuyunuz.

FUAT BEY (Divaniye) — Reyler ne şekilde toplanacak?

REİS — Kabineye itimad edenler beyaz, etmeyenler kırmızı verecek. Müstenkif olanlar dahi ismi okunduğu zaman rey vermeyecek.

FUAT BEY (Divaniye) — Geçenlerde böyle bir şey oldu. Meclis, istihsali ara esnasında nisabı ekseriyyeti haiz değildi. Bu şekildeki rey, Meclisin hakiki fikrini göstermiyor. Onun için yoklama yapılmalıdır. ("Yoklama olsun" sadaları)

REİS — Bunların her ikisi Nizamnemei Dahili mucibince kaabili tatbiktir. Buraya gelerek kutuya pusula atmak sureti ile beyanı rey etmek fikrinde bulunanlar buraya kadar gelmek zahmetinden yoruluyorlar. Onun için esamî okundukça itimad, ademi itimad, müstenkif şeklinde oturdukları yerden reylerini söylesinler. Mamafih her iki sureti de ayrı ayrı reye koyacağız.

Buradaki kutuya pusula atmak sureti ile rey vermek taraftarı olanlar ellerini kaldırsın (Eller kalkar)

Esami okunmak şeklinde yerlerinde şifahen rey vermek taraftarı bulunanlar lütfen el kaldırsın. (Eller kalkar)

Şifahen rey vermek şekli kabul olundu.

(Esamî okunmak sureti ile ara istihsal olundu) (1)

KATİP MEMDUH BEY (Bursa) — Efendim, İstanbul mebusu Şefik Bey bendenize kapalı zarf içinde reyini bırakıp gitti.

(1) *Tayini esami cetveli zaptın nihayetindedir.*

REİS — Bunun kabulü Nizamnamei Dahiliye muvafık değildir.

SAD EL-HÜSEYNİ BEY (Kudüsü Şerif) — Ben de demin bu sureti kâtibe söyledim, kabul edilmez, dedi. Ne için kabul edilmeyecektir?

REİS — Kâtibin kabulü reyi yalnız almaktan ibarettir.

SAD EL-HÜSEYNİ BEY (Kudüsü Şerif) — Benim reyimi almadı.

REİS — Bu sureti Heyeti Umumiyye kabul ederse muteber olacaktır. Yoksa kâtib Beyin, bendenizin almaklığım kifayet etmediği gibi bir şey de ifade etmez.

MAHMUT MAHİR EFENDİ (Kırşehir) — Eğer Şefik Bey imzasını koymuş ise caizdir. Çünkü mükatebe muhatabe gibidir.

REİS — Fakat Nizamnemede bu şekil yoktur. Eğer bu şekli açacak olursak bir çok sui istimale, sui istimal değilse de sui tefehhüme mahal verir, Nizamnamei Dahili bu babta sakittir.

AHMET NAİM BEY (Basra) — Sakit ise bir şey yapılamaz. O halde bu babı açmayalım.

ARTİN BOŞGEZENYAN EFENDİ (Halep) — Mecliste hazır olsun, reyini versin.

REİS — Mecliste bulunmayanların esamisini tekrar okutuyorum.

(Na mevcutların esamisi tekrar okundu)

REİS — Rey istimali muamelesi hitam bulmuştur. Şimdi reyler tasnif olunacak.

(Ara tasnif olundu)

REİS — "84" leyhte, "27" aleyhte "3" Müstenkif olmak üzere reye iştirak edenlerin mecmuu "114" dür. Nisabı ekseriyyet "129" olduğuna göre bu reyin hükmü yoktur.

Nisabın ademi mevcuduyyetine mebni bir mesele reye iktiran edemezse, Nizamnamei Dahili mucibince, ertesi celse ruznamesine bırakılarak tekrar reye müracaat olunur. Ve reye iştirak edenlerin adedi ne olursa olsun neticei ara muteberdir. Heyeti hükümete itimad ve ademi itimad meselesi gibi, gayet mühim ve hususi ile zamanın nezaket ve ehemmiyetini bir kat daha arttırdığı bir meseleye temas ettiği cihetle Meclisi, müsaadei aliyyeleri ile yarın saat on bir de toplayacağım. Deniz aşırı mahallerde oturmak münasebeti ile celseyi terk etmiş olan rüfekayı Muhteremeye bu gece müstacel telgrafnamelerle haber verdireceğiz ve yarın sabah gazetelerde de keyfiyeti ilân edeceğiz. Lisebebin minelesbab evinde bulunmayıp da telgrafnameyi alamayan rüfekayı muhteremede gazetede görürler. Yarın sabah lütfen saat on birde celsede hazır bulunsunlar. Meclis kapanmıştır.

Hitam-ı İnikad
Saat : 7.00

TBMM KUTUPHANESI

Devre : III
İçtima : 5
İnikad : 14

Süleymaniye Mebusu Hikmet Baban Bey ile rüfekasının, Tevfik Paşa Kabinesine beyanı itimadı mutazammın takririne verilen reylerin neticesi :

(Nisabı ekseriyyet yok)

Reye iştirak edenler	:	114
Kabul edenler	:	84
Reddedenler	:	27
Müstenkifler	:	3
Reye iştirak etmeyenler	:	120

(Kabul Edenler)

ADANA
İçel
Mehmet Emin Efendi
Kozan
Matyos Nalbantyan Ef.

ANKARA
Atıf Bey
Hacı Tayyip Efendi
Ömer Mümtaz Bey
Kayseri
Mustafa Şeref Bey
Ömer Mümtaz Bey
Kırşehir
Ali Rıza Efendi
Mahmut Mahir Efendi
Yozgat
Kasım Nuri Efendi

AYDIN
Denizli
Rüştü Bey
Mehmet Sadık Bey
İzmir
İhsan Onnik Efendi
Rahmi Bey
Saruhan
Mehmet Sabri Efendi
Mustafa İbrahim Efendi

BAĞDAT
Fuat Bey
Kerbelâ
Nuri Bey

BASRA
Ahmet Naim Bey
Müntefek
Abdûlmuhsin Es-Sadun Efendi

BİTLİS
Hasan Lami Efendi
Muş
İlyas Sami Bey

DİYARBEKİR
Ergani
Reşit Paşa
Mardin
Mehmet İhsan Bey
Siverek
Vehbi Efendi

EDİRNE
Hacı İbrahim Bey
Kırkkilise
Fehmi Efendi
Rıza Bey

ERZURUM
Ahmet Ziya Bey
Osep Medetyan Efendi

HALEP
Ali Münif Bey
Artin Boşgezenyan Ef.
Hamit Bey
Ayıntap
Hüseyin Fazıl Bey
Maraş
Abdülkadir Efendi
Agop Hırlakyan Efendi

HÜDAVENDİGÂR
Bursa
Ahmet Hamdi Efendi
Memduh Bey
Ertuğrul
Mehmet Sadık Bey
Karahisarısahip
Kâmil Efendi
Kütahya
Abdullah Azmi Efendi
Abdullah Hıfzı Efendi
İbrahim Efendi
Sadık Efendi

İSTANBUL
Ahmet Nesimi Bey
Hüseyin Cahit Bey

KASTAMONU
Şükrü Bey
Kengiri
Fazıl Berki Bey
Sinop
Hasan Fehmi Efendi

KONYA
Ali Haydar Efendi
Ali Rıza Efendi
Hamdi Bey
Burdur
Mithat Şükrü Bey
Isparta
Mustafa Hakkı Efendi

MAMURETÜLAZİZ
Dersim
Mehmet Bey
Malatya
Keşşaf Efendi

MUSUL
Mehmet Ali Fazıl Bey
Mehmet Emin Bey
Kerkük
Mehmet Ali Bey
Süleymaniye
Hikmet Baban Bey
Sait Efendi

SİVAS
Dikran Barsamyan Efendi
Ömer Şevki Bey
Rahmi Bey
Amasya
Asım Bey
Fazıl Arif Bey
Nafiz Bey

TRABZON
Gümüşhane
Hasan Fehmi Bey
Veysel Rıza Bey

VAN
Asaf Bey
Hakkâri
Münip Bey

YEMEN
Hudeyde
Hakkı İlhami Bey
Taaz
Tahir Fevzi Bey

TBMM KUTUPHANESI

Mustakil Mutasarrıflıklar

ASİR
Ali Haydar Bey
BOLU
Mustafa Zeki Efendi
Rifat Kâmil Bey
Yusuf Ziya Bey
CANİK
Talat Bey
KARESİ
Ali Galip Efendi
KUDÜSÜ ŞERİF
Feyzullah İlmi Efendi
Ragıp Neşaşibi Efendi
Sa'd El Hüseyni Efendi
MEDİNEİ MÜNEVVERE
Seyyit Ahmet Safi Ef.
URFA
Ömer Edip Bey

(Reddedenler)

AYDIN
Emanuel Emanuelidi Ef.
Yunus Nadi Bey
İzmir
Vangel Mimaroğlu Ef.
BAĞDAT
Divaniye
Fuat Bey
Halit Süleyman Bey
Sami Bey
EDİRNE
Gelibolu
Dimitraki Papafitu Ef.
Tekfurdağı
Dimistokli Efkalidis Ef.
ERZURUM
Erzincan
Halet Bey
HÜDAVENDİGAR
Karahisarısahip
Salim Bey
İSTANBUL
Fethi Bey
Haralambis Efendi
Osman Saib Bey
Viktor Bey
KASTAMONU
İsmail Bey
KONYA
Niğde
Ananyadis Efendi
MUSUL
İbrahim Fevzi Efendi
SİVAS
Karahisarı Şarki
Yanko Küvanoğlu Ef.
Tokat
Tahsin Rıza Bey
TRABZON
Matyo Kofidi Efendi
Mehmet Emin bey
Yorgi Yuvanidi Efendi
Lazistan
Süleyman Sudi Bey

(Müstakil Mutasarrıflıklar)

CANİK
Todoraki Efendi
ÇATALCA
Tokinidis Efendi
İZMİT
Ziya Efendi
KARESİ
Hüseyin Kadri Bey

(Müstenkifler)

ANKARA
Yozgat
Şakir Bey
SURİYE
Şam
Hüseyin Avni Bey
TRABZON
Lazistan
Yusuf Ziya Molla Bey

(Reye İştirak Etmeyenler)

ADANA
Mehmet Suphi Paşa
Cebelibereket
Hasan Sezai Bey
Mersin
Süleyman Sadık Paşa
ANKARA
Hilmi Efendi
Çorum
İsmet Bey (Mezun)
Muhittin Bey
AYDIN
Veli Bey
İzmir
Mehmet Ubeydullah Ef.
Nisim Mazelyah Ef.
Simonaki Simonoğlu Ef.
Menteşe
Halil Bey
Sait Bey
Saruhan
Ali Haydar Bey
Mustafa Fevzi Efendi
BAĞDAT
Cemil Zehavi Bey
Hamdi Bey
Mehmet Tevfik Bey
Murat Bey
Sason Efendi
Divaniye
Ali Haydar Mithat Bey
BASRA
Mehmet Hilmi Efendi
Ammare
Abdülkerim Efendi
Abdülmecit Bey
Şükrü Efendi
Müntefek
Maruf Er-Rusafi Efendi
Mehmet Kureyş Efendi
BEYRUT
Selim Ali Selam Ef.
Kamil El - Esat Efendi
Mişel Sarsak Efendi
Akkâ
Abdülfettah Es-Sadi Ef.
Cebeli Lübnan
Emir Adil Bey
Emir Haris Bey
Reşit Bey
Lazkiye
Abdülvehhap Harun Ef.
Nablus
Emin Abdülhadi Efendi
Tevfik Hammat Efendi
Trablusşam
Osman El-Hamd Paşa
Sadullah Molla Bey

TBMM KUTUPHANESI

BİTLİS

Muş

Keygam Efendi

DİYARBEKİR

Feyzi Bey

Zülfü Bey

Ergani

Kâmil Efendi

Mardin

Mustafa Efendi

EDİRNE

Mehmet Faik Bey (Hasta)

Mehmet Talat Bey

Gelibolu

Süleyman Bey

Tekfurdağı

Harun Hilmi Efendi

ERZURUM

Hüseyin Tosun Efendi

Raif Efendi

Seyfullah Efendi

Bayazıt

Mehmet Şefik Bey

HALEP

Ahmet Efendi

Beşir Efendi (İzrizade)

Ayıntap

Ali Cenani Bey (Mezun)

Hacı Mustafa Efendi

HİCAZ

Mekke-i Mükerreme

Hasan Şeybi Efendi

HÜDAVENDİGÂR

Bursa

Hacı Adil Bey

Rıza Bey

Ertuğrul

Şemsettin Bey

Karahisarısahip

Ağaoğlu Ahmet Bey

İSTANBUL

Bedros Hallacyan Efendi

Emanuel Karasu Efendi

Hacı Şefik Bey

Orfanidis Efendi

Salah Cimcoz Bey (Hasta)

KASTAMONU

Necmettin Molla Bey

Şükrü Bey

Sinop

Ömer Lütfi Bey

KONYA

Mahmut Şakir Bey

Mehmet Tevfik Bey

Antalya

Hamdullah Emin Paşa

Mehmet Fuat Hulusi Bey

Burdur

Mithat Şükrü Bey

Isparta

Cudi Efendi

Niğde

Ebül Ula Bey

Muhittin Efendi

MAMURETÜLAZİZ

Mehmet Nuri Efendi

Mehmet Sait Efendi

Mustafa Saffet Efendi

Malatya

Haşim Efendi

MUSUL

Davut Yusufani Efendi

Kerkük

Abdullah Safi Efendi

Nazım Bey

SİVAS

Emin Edip Efendi

Rasim Bey

Tokat

Fehmi Efendi

Kâmil Efendi

SURİYE

Hama

Abdülkadir Geylani Ef.

Vasfi Efendi

Havran

Emir Şekip Arslan Efendi

Sadettin Bey

Kerek

Tevfik El-Mecali Efendi

Şam

Bedi El-Müeyyed Efendi

Mehmet Fevzi Paşa

Sami Paşa

Şefik Bey

TRABZON

Hasan Naci Bey

İzzet Bey

YEMEN

Hudeyde

Abdurrahman Behkeli Ef.

Hasan Rıza Paşa

Muharrem Hıfzı Bey

Mustafa Efendi

San'a

Seyyid Ahmet El Kebsi Ef.

Seyyid Ahmet Habbani Bey

Seyyid Ali İbrahim Ef.

S. Mehmet Makhafi Ef.

Taaz

Ebubekir Haddâd Efendi

İsmail Gurbani Efendi

Seyyid Ahmet Paşa

(Müstakil Mutasarrıflıklar)

ASİR

Seyyid Abdülvehap Ef.

Seyyid Yusuf Fazıl Ef.

BOLU

Ahmet Necati Bey

CANİK

Osman Bey

İZMİT

Anastas Efendi

Rüştü Efendi

KALAİ SULTANİYE

Biga

Mehmet Cavit Bey

Kâzım Bey

KARESİ

Hasan Ferhat Bey

Haşim Bey

ZOR

Mehmet Nuri Efendi

TBMM KUTUPHANESI